

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

साहित्य

सं. क्र.

१२६३

१२६२

वसंत बापट

सित

REFBK-0012741

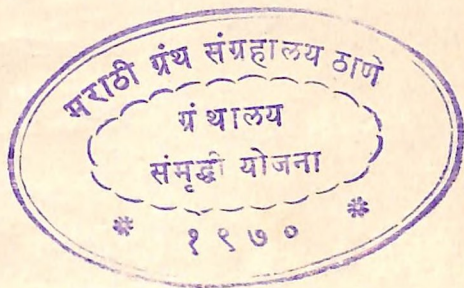
REFBK-0012741

120 A: 1375

9042 3102
6825

213109

9223

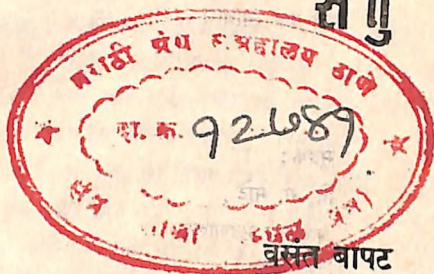

बराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्वतंत्र

नमुना. ८४३६४ वि: काव्य

क्रमांक १९८३ नों: वि: ९३/७१

सेतु

REFBK-0012741

REFBK-0012741

पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई ३४

मूल्य चार रुपये

प्रथमावृत्ति
वैशाख १८७९
मे १९५७
पुनर्मुद्रण
दिसंबर १९६२
पौष १८८४
सर्व हक्क स्वार्थीन

मुद्रकः
वि. ग. माटे,
विश्वकर्मा मुद्रणालय
टिळक रोड
पुणे २

प्रकाशकः
गणेश रामराव भटकळ
पाँप्युलर प्रकाशन
३५सी ताडदेव रोड
मुंबई ३४

भूमिका

माझ्या काव्याची भूमिका मी स्वतःच मांडणार आहे खरा, पण ही फार अवघड गोष्ट आहे. एक तर मला माझ्याविषयीं नितांत आदर असल्यामुळे स्वतःच्या भूमिकेला नावे ठेवणे मला मुळींच रुचणार नाही. उलट, विनयाने बोलवे ह्या कल्पनेची माझ्या मनावर जबरदस्त पकड असल्याने आत्मगौरवालाहि थोडाफार मी मुकणार आहे. पण दुतर्फा उभ्या असलेल्या ह्या संकटाकडे दुर्लक्ष करून, जेवढे म्हणून आत्मनिरपेक्ष राहतां येईल तेवढे राहून माझ्या कवितेविषयीं कांहीं प्रपंच मी करणार आहे. वास्तविक कुठलाहि माणूस स्वतःकडे दुरून पाहू शकत नाही. पाहिले तर आरशांत पाहातो आणि तेहि मीपणाचे सोस-सोहाळे पुरविण्यासाठी. कलावंताला हा शाप विशेषेकरून असतो. तात्पर्य एवढेच कीं कितीहि अलिप्त राहीन म्हटले तरी अलिप्ततेत थोडेफार सोंग शिरून ती शत्रु होणारच, हें विसरतां येणार नाही.

मी कविता कां लिहितों ह्याचें एकच एक उत्तर मला देतां येणार नाही. ह्याचाच अर्थ असा कीं, माझी काव्यविषयक भूमिका वारंवार बदलत आलेली आहे. इतकेच नव्हे, तर एका वेळीं एक भूमिका ठेवण्याचेंहि मला जमलेलें नाही. रोमा रोलां ह्यांच्याप्रमाणें, 'मला लिहिलेंच पाहिजे म्हणून मी लिहितों', असें चकारात्मक उत्तर मला देतां येईल, पण तेहि पूर्णपणें खरें नव्हे. एक गोष्ट मात्र खरी आहे कीं छंदांत बोलण्याचा छंद मला मुळांतच आहे. थोडेफार नांव मिळालें कीं खऱ्याखोऱ्या आख्यायिका माणसाला चिकटतातच. सांगतां आहेत तो प्रकार तशांपैकीं नव्हे. वयाच्या सहाव्या सातव्या वर्षींच लयबद्ध रचनेचा चाळा माझ्या मनानें सुरू केला. कवीला प्रतीत होणारीं लयाचीं भिन्न रूपें म्हणजे छंद. लय म्हणजे मनाच्या अणुरेणूतून भरलेली आणि कानांनीं नव्हे तर गूढ श्रवणेंद्रियांनीं अनुभवलेली वस्तु. छंद हा तिचा प्रकट उद्गार. छंदोमयी वाणीच्या वरदानाची जाणीव झाली त्या क्षणीं मी कवि झालों. अर्थात् छंद हें काव्याचें एक अंग आहे. प्रथम मला तेवढेच जाणवलेलें होतें, अगदीं आपसूक जाणवलेलें होतें. छंदाची संथा कधींच घ्यावी

लागली नाही. किंबहुना गुरुमुख येथें व्यर्थ आहे. ज्यानें छंदासाठीं गुरु केला, शास्त्र घोकलें तो चिरेबंद इमारत बांधूं शकेल ; पण त्यांत रचने-साठीं खूपच आटापिटा करावा लागेल. आळोखे-पिळोखे द्यावे लागतील. गणमात्रांचा ताळेबंद जमविणारांवर गडकऱ्यांपासून राजाध्यक्षांपर्यंत सर्वांनींच शस्त्र धरलेलें आहे. पण लय हा ज्याचा सहजधर्म आहे त्याला ताळेबंद कधींच जमवावा लागणार नाही. त्याच्या गणमात्रांचा ताळेबंद आपोआप जमणारच. देव जमवून चुकला आहे. त्यांचीं मोजमापें नंतर कोणी घेतील. त्यांत सूक्तासूक्त, शुद्धाशुद्ध ठरवतील. पण हा आटापिटा मला आजतागायत कधींच करावा लागलेला नाही.

लय माझ्यापाशीं होतीच. तिला जागृति आली ती मात्र विशिष्ट संस्कारांनीं. माझे वडील संस्कृत वाङ्मयाचे जाणकार रसिक होते. त्यांच्या-मुळें संस्कृत वाङ्मयाची स्वर्गगा माझ्या कानांवर सारखे गोड आघात करूं लागली. व्याकरणाच्या फंदांत पडण्यापूर्वीच कालिदासादिकांची लय-दार शैली मला मोहवूं लागली. गीतेच्या पाठामुळें साध्या अनुष्टुभाचें सौष्टव ठसूं लागलें. रघुवंशांत, रघुराजा लिपिरूपी नदीमधून वाङ्मयाच्या समुद्रांत शिरला असें वर्णन आहे. मला एकदम समुद्राचाच परिचय झाला आणि त्याच्या पोटांत त्राकी सगळें आलें असें वाटलें. इंग्रजी शाळेंत आल्यावर चार वर्षांनीं अकःसवर्णे दीर्घः आणि इको यणचि-हा मारा सुरू झाला. पण त्यापूर्वीच रघु-कुमार मेघदूतांशीं, जगन्नाथाच्या दर्पोक्तींशीं, गीतेच्या हृत्स्पर्शीं शैलीशीं माझा परिचय झालेला होता. ह्या परिचयाचे संस्कार मनावर झाल्याबरोबर आपणहि छंदांत लिहावें, तसें लिहिण्यांत विशेष आनंद आहे, हें समजू लागलें. पुन्हां त्यांत अवघड असें कांहींच वाटत नव्हतें. अगदीं संस्कृत वृत्तांत म्हणजे पृथ्वी, मंदाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडितांत मी सहज रचना करूं शके. त्यांत अक्षराची, लघु-गुरूची, यतीची कसलीहि चूक कधीं झाली नाही आणि ती दुरुस्त करण्याचें श्रेयहि कोणाला मिळालें नाही. माझ्या ह्या शक्तीचें माझ्या शिक्षकांना कौतुकहि वाटे आणि त्यांना थोडी फार शंकाहि येत असे असें स्मरतें. पण छंदोबद्ध वाणीचें वरदान मला आपोआप लाभलें होतें त्याला मी

तरी काय करणार ? मला ह्या शक्तीचा प्रथम साक्षात्कार झाला आणि नंतर अहंकार. माझ्या हातीं ही वॉशिंग्टनची कुऱ्हाड आली मात्र, मी सर्रास चालवूं लागलों. परीक्षेंतील अनुवाद पद्यांत करावे. वर्गबंधूंवर व शिक्षकांवर बऱ्यावाईट श्लीलाश्लील कविता कराव्या, अभ्यास लक्षांत ठेवण्यासाठीं विषयांच्या कारिका कराव्या, मंगल प्रसंगीं वा निधनप्रसंगीं गडकऱ्यांच्या भांबूरावाप्रमाणें कांहीं तरी लिहावें हा चाळा लागला ; आणि संस्कृतच्या सौजन्यानें तसल्या लिहिण्यांतहि प्रसाद व नादमाधुर्य येऊं लागलें. भोंवतालच्या मंडळींत त्याचेंच कौतुक असल्यामुळें, आपण कांहीं चुकतां आहांत अशी चुकूनहि कल्पना येईना ! ही स्थिति मी कॉलेजमध्ये प्रवेश करीपर्यंत होती.

आजहि माझ्या कवितेंत जर शैलीची सफाई असेल, नादगुण असेल तर त्याला कारण हें बालपणचें कवित्व. मी मुद्दाम घाटदार लिहितों, प्रास व यमकांचा हव्यास धरतां, अशी टीका माझ्यावर होते. पण ही गोष्ट मी जाणिवेनें घडवून आणीत नसून पूर्वसंस्कारांमुळें ती आपोआपच घडते. माझ्या कवित्वाचा किंवा माझ्यांतील कवीच्या व्यक्तित्वाचा तो एक अच्छेद्य भाग झालेला आहे. लालित्य हा कांहीं नित्य गुण नव्हे. तो नित्य दोषहि नाही. हें लालित्य आतां मला सोडीलसें वाटत नाही. त्याचा मला काव्य-दृष्ट्या फायदाहि होतो आणि तोटाहि होतो. त्याचा माझ्या मनावर एवढा पगडा भाहे कीं, कोणाच्याहि व कोणत्याहि कवितेंत तें नसलें तर मला ती कविता असुंदर आहे, भुंडी आहे असें वाटूं लागतें.

संस्कृत भाषेच्या बटवृक्षाचें सावट पडून माझें काव्य पार खुरटलें असतें. पण तसें व्हावयाचें नव्हतें. काव्यग्रंथांच्या वाचनामुळें माझ्या मनांत अष्टदिशांना खिडक्या उघडूं लागल्या आणि त्यांतून नाना प्रकारचा प्रकाश आंत शिरून एकच मजेदार गोंधळ उडाला. त्या संभ्रमांत मी किती तरी दिवस होतो. इंग्रजी काव्याची गोडी लागली आणि खऱ्याखऱ्या भावकवितेचें दर्शन घडलें. मराठी आधुनिक कवितेशीं ओळखहि ह्याच काळांत झाली. त्या वेळच्या सामाजिक स्थितीचा परिणामहि जबरदस्त

झाला. राजकीय व सामाजिक स्वातंत्र्याला मुकलेला, सर्व क्षेत्रांत वंचित राहिलेला हा देश त्या वेळीं फार वेगानें ढवळून निघत होता. छोटींमोठीं आंदोलनें प्रत्यहीं घडत होतीं आणि मी तर ह्या सर्व घटनांच्या निकट सांनिध्यांत होतीं. नव्यानें उदयाला येणाऱ्या आपल्या राष्ट्राच्या आकांक्षा, पीडितांचें दुःख, जगण्याची इच्छा, सगळें कांहीं जवळून पाहात होतीं. संघर्षांच्या धकाधकांत प्रत्यक्ष पडलों होतीं. ह्या सर्व घडामोडींचा परिणाम माझ्या व्यक्तिमत्त्वावर म्हणजेच कवीवर होणें अपरिहार्यच होतें. हा परिणाम इतका मोठा होता कीं, त्यामुळें पुष्कळ वर्षेपर्यंत माझी कविताच केवळ नव्हे, तर माझी काव्यविषयक, एकूण वाङ्मयविषयक दृष्टिच बदलून गेली होती. जें समष्टीच्या भावनांचें प्रतिनिधित्व करतें, लोक-कल्याणासाठीं ज्याचा जन्म झाला आहे, जें निजलेल्यांना उठवितें, उठलेल्यांना कार्यान्वित करतें तें साहित्य, अशी समजूत मीं करून घेतली. 'स्वान्तःसुखाय' हें तत्त्व 'बहुजनहिताय' ह्या तत्त्वानें झांकून टाकलें. त्यामुळें माझ्याहि काव्याला एक प्रयोजन निर्माण झालें. काव्याला काव्यब्राह्म प्रयोजन असल्यानें काव्याची हानि होईलच असें नाहीं. पण रचनेची आशयावर कुरघोडी झाली म्हणजे जशी काव्याची हानि होते त्याचप्रमाणें पुष्कळ वेळां काव्याचें एखादें काव्यब्राह्म प्रयोजन काव्यापेक्षां डोईजड होऊन बसतें. माझ्या कवितेला समाजनिष्ठेचें व समाजजागृतीचें ब्राह्म प्रयोजन निर्माण झालें. ज्या निर्मितींत माझी समाजनिष्ठा माझ्या व्यक्तिमत्त्वाशीं एकरूप झालेली होती त्या निर्मितींत कांहीं उणेपणा आला असें मला वाटत नाहीं. ह्याचाच अर्थ त्या त्या क्षणीं त्या ब्राह्म प्रयोजनाची (extraneous purpose) काव्याच्या मूल प्रयोजनाशीं एकतानता साधलेली असे. पण ह्या एकतानतेच्या अभावीं पुष्कळ वेळां मी स्वतःच्या सामर्थ्याचा गैर उपयोग करून प्रचारी साहित्य लिहिलेले आहे.

काव्य ही सुद्धां एक महान् साधना आहे. अनुभूतीशीं प्रामाणिक राहाण्याचें खडतर तप कवीनें केलें पाहिजे; तरच त्याला महान् साहित्याला जन्म देतां येईल. उलट, प्राप्त झालेल्या सिध्दींचा दुरुपयोग केल्यानें त्याच्या

श्रेयांत मात्र वैगुण्य येईल. प्रथम मीं स्वयंभू छंदाचा दुरुपयोग केला आणि नंतर सामाजिक जाणिवेचा. ही माझी स्वतःच्या काव्याच्या दृष्टीने हानि झाली. पण काव्यविषयक दृष्टिकोन बिनसला होता, ही अधिक मोठी हानि होती. ज्यांत सार्वजनीन भावना नाही, व्यक्तिगत अनुभूति आहे, तें साहित्य हिणकस अशी गैरसमजूत होऊन बसली होती. त्यामुळे माझें साहित्यजीवन एखाद्या माडाच्या झाडाप्रमाणें सरळसोट एकाच दिशेनें धावूं लागलें. केशवसुतांच्या प्रतिज्ञेप्रमाणें आपणहि बंडाची धामधूम उडवून द्यावी, 'पद्यपंक्तिची तरफ' हातांत घेऊन 'जग उलथुनियां' टाकावें, असा आविर्भाव सुचूं लागला. तो सर्वस्वीं खोटा नव्हता. पण दुसऱ्या अनुभवांनाहि अर्थ आहे, दुसरे अनुभवहि महत्त्वाचे आहेत, किंबहुना अधिक महत्त्वाचे आहेत, हें आज मला समजतें आहे. सामाजिक जाणीव तीव्रतेनें होऊं लागली तरीसुद्धां भोंवतालच्या परिस्थितीचें वस्तुनिष्ठ चित्र काढणारी कविता ही तात्कालिक स्वरूपाचीच ठरते. ती पद्यमय चर्पट-पंजरी आहे. तो तपशिलांचा पोवाडा आहे. वस्तुनिष्ठेच्या पलीकडे जाऊन तपशिलांचा रवंध न करतां सर्व लोकांच्या हर्षशोकांचा ठाव घेत घेत आणि स्वतःच्या व्यक्तित्वाची डूब देत देत जी निर्मिति होईल ती शाश्वत ठरू शकेल. सामाजिक जाणिवेची परिणति व्हावयास हवी ती अशा कवितेंत. रामायण, महाभारत व संतवाङ्मय ह्यांत अशी परिणति झालेली आहे. त्रुटित अशा कांहीं भावकवितांतहि ती होऊं शकेल. पण साधारणपणें सामाजिक जाणीव हा शब्द फार ढोबळ अर्थानें वापरला जातो. माझ्या बाबतींत तो ढोबळ अर्थानेंच वापरतां येईल.

आजच्या माझ्या काव्याची भूमिका स्पष्ट होण्यासाठीं हा पूर्वेतिहास व हें विवेचन आवश्यक आहे. काव्याच्या ह्या प्रथमावस्थांतून बाहेर पडतांना मला प्रयास पडले असले तरी आतां मी बाहेर पडलों आहे असें मला वाटतें. माझ्या विकासाच्या मार्गावरील कांहीं टप्पे मीं मुद्दाम दिग्दर्शित केले आहेत. माझ्या कवितेच्या बाल्यावस्थेबद्दल मला कधीं पश्चात्ताप होत नाहीं. कारण त्यांतून जें घेण्यासारखें होतें, टिकवण्यासारखें होतें तें मीं जगवलें आहे, टिकवलें आहे असें मला वाटतें. पद्यरचनेचा हव्यास सोडून

शब्द वाकवण्याची शक्ति शिल्पक ठेवली. प्रचारी साहित्याकडे पाठ फिरवली; निदान त्याची काव्यक्षेत्रांतून माझ्यापुरती हकालपट्टी केली. प्रचार हेहि साहित्याचें एक दालन असलें तरी तें काव्यापासून फार निराळें आहे हें शिकलों. पण तरीहि समाजाच्या सुखदुःखांकडे पाठ फिरविण्याची भूमिका घेणें मला जमणार नाहीं, रुचणार नाहीं. सर्वत्र अपार कारुण्य भरलेलें आहे, तें मला दिसतें आहे तोंवर मी डोळे मिटून घेणार नाहीं. माझ्या काव्यांत समाजाच्या आशानिराशांना फार मोठी जागा आहे व अजूनहि राहिल. मनुष्यजातीवर येणारीं प्रचंड संकटें, होणारे प्रचंड आघात ह्यांपासून स्वतःला दूर ठेवण्याचें कसब मला साधणार नाहीं. पण तरीहि आशानिराशा, संकटें वा महोत्सव ह्यांची यादी करणें, किंवा तोडगे सुचविणें हें माझ्या काव्याचें कार्य होऊं शकणार नाहीं. माझ्या काव्यांत कोणतीहि विशिष्ट विचारप्रणाली, असुक एक वाद, पंथ, मठ निर्माण होणार नाहींत. ज्या त्या क्षणीं माझ्या मनाचे जे जे रंग असतील ते ते मी उधळीत राहीन. आतां माझी कविता केवळ तात्पर्याला वाहिलेली नाहीं. सौंदर्याचे, भावनांचे जे जे रसोल्लास माझ्या मनांत आनंद निर्माण करतात त्यांची त्यांची मी कविता निर्माण करतो. माझ्या कवितेंतील किंवा काव्यविषयक भूमिकेंतील फरक दर्शविणारी पहिली कविता 'केवळ सौंदर्य, केवळ आनंद' अशा प्रारंभाची आहे. कर्मकटकटी आणि संघर्ष, आपला लोभीपणा आणि मानसिक सुस्तपणा ह्यांच्या आवर्तांत सांपडल्यावर जीवनांतील प्राथमिक, मूलभूत अशा आनंदालाहि आपण मुक्तों. कळाहीन सुतकी वनतो. त्याविरुद्ध माझी कैफियत त्या कवितेंत मी मांडली आहे.

पांच नद्यांतून मनःसागरांत

आनंदजळाचे पूर भरतात

पंचरंगांच्या या इंद्रधनुष्यांत

चित्तचंडोल हो भरारी घेतात

पांच राजहंस माझ्या पालखीला

उचलती उंच आनंदमयांत

जय शब्द स्पर्श रस रूप गंध
केवल सौंदर्य केवल आनंद

असा ऐंद्रिय सुखाचा व एकूण जीवनानंदाचा जयजयकार मीं केला आहे. पण एका परीनें सौंदर्याचा व आनंदाच्या अनुभवांचा झाला तरी तो पोवाडाच आहे. हटातटानें तत्त्वज्ञान बोलत राहण्याचा माझा खटाटोप कसा व्यर्थ होता हें 'फकिराची फिर्याद' मध्यें मीं चित्रित केलें आहे.

'शिवाहुनी शिव मी अनंग जाळियला' अशा घमेंडींत मीं होतों खरा; पण कोणाची तरी स्वल्पन्त गति माझे डोळे पुनःपुनहां खेंचीत होती. प्रकृतीची स्वल्पन्त गति मला मोहवीत होती आणि संस्कार मला वेगळाच ढंग व्यावसाय भाग पाडीत होते. ह्याविरुद्ध माझ्या मनाची पहिली जोरदार प्रतिक्रिया बाहेर पडली ती एका किंचित् कूट पण अर्थदृष्ट्या सघन अशा कवितेच्या

द्वारां :

उलंघुन कक्षाकारा, मी निखळून पडलों तारा
मज नव्हता आणिक नको कधींच किनारा
मी अपवादाचा यात्री, मी तर्करवीची रात्री
मीं जन्म घेतला गाधिजमुनिच्या गोत्रीं
मी सूत्राविण वर सरतां, मी अतलनभीं भिरभिरतां.
मी जाइन तेथें खपुष्प वेंचित फिरतां
मी अहेतुकान्ना हेतु, मी अपार्थिवाचा सेतु
मी धूमकेतुच्या वंशाचा जयकेतु

माझ्या मनाच्या घडणींत झालेल्या संपूर्ण क्रांतीची ही ग्वाही आहे.

मागणीप्रमाणें पुरवठा ह्या वचनाचे वेगवेगळे अर्थ होऊं शकतील. 'अर्थकृते' काव्य करणारा राजकवि हा राजदरबाराच्या मागणीप्रमाणें लिहितो. 'काव्यं यशसे' असें मानणारा कवि लोकानुरंजनासाठीं लोकांना हवी तशी रचना करीत असतो. त्याप्रमाणें मांगल्य, बोध म्हणजे एकंदरींत सत्यशिवाची पूजा बांधणारा कवि हासुद्धा एक प्रकारें काळाची

मागणी असेल तसा पुरवठा करीत असतो. पण जो आनंदनिर्मितीसाठी लिहितो त्याच्या कृतीत शब्दांना नवें सौंदर्य प्राप्त होतें. परनिर्वृति म्हणजे हा परम आनंद हेंच काव्याचें प्रयोजन आहे अशी माझी निष्ठा आतां झाली आहे. त्यामुळें माझी जाणीव मुक्त झाली आहे.

वेदान्ताच्या उद्घोषांत

तुझे काटितों मी चित्र

आणि तुझ्या सान्निध्यांत

बोले वेदान्त परत्र

ही माझ्या मनाची संभ्रमावस्था संपल्यामुळें मी माझ्या अनुभूतीशीं प्रामाणिक राहूं शकलों. माझी जाणीव मुक्त झाल्याची जाणीव होतांच मला इतका आनंद झाला कीं रानपांखराप्रमाणें 'हिरव्या कवळ्या बुबक्यां-वरती' झोके ध्यावे व त्यावर आपल्या गीतफुलांचे झेले फुलवावे असें वाटूं लागलें. प्रेमाच्या, प्रणयाच्या, विभ्रमाच्या वेगवेगळ्या छटा मनांत जाग्या होऊं लागल्या. मनामध्ये अमुक एक विषय घेऊन कविता लिहिणें बंद झालें. एक मध्यवर्ती कल्पना आणि बाकीचा तिचा फुलोरा, तिचे वस्त्रालंकार, छतें, झालरी असला साजशृंगार संपला. निसर्गातील स्पंदनें नव्यानें जाणवू लागलीं. मनाच्या अनेक स्मृति, भिन्नभिन्न अनुभव, वस्तुमात्राचीं व्यक्तिनिष्ठ दर्शनें व आत्मकेंद्रित संस्कार ह्यांचें कांहीं वेगळेंच रसायन निर्माण होऊं लागलें. फुलांतील फूलपणा तर जाणवूं लागलाच; पण त्याबरोबरच त्याच्याशीं संलग्न अशी जाणीव (association) मनांत घर करूं लागली. 'सेतु', 'बाभुळझाड' अशा अनेक कवितांत ह्या नव्या निष्ठेचीं दर्शनें घडतील.

काव्याच्या निर्मितीविषयीं थोडें विवेचन केलें तर येथें तें अप्रस्तुत ठरणार नाही. अमुक एक विषय आणि त्यावरील कविता हें नातें जोपर्यंत होतें तोपर्यंत त्या त्या कवितेंतील एखादी चमकदार वाटणारी कल्पना मनांत घोळत राही. ती पिंजण्याचें काम मनांतल्या मनांतच होत राही. त्या कल्पनेच्या केंद्रीभूत अणूभोंवतीं सदृश कल्पनांचे दुसरे अणू येत; एकवटत; मनांतल्या मनांतच त्यांच्या सांखळ्या जुळत; आणि तें सारें मोहोळ

नादमधुर शैलीनें मी भरून टाकी. त्या कवितेंत एक प्रकारची निरिंद्रिय (inorganic) वाढ असे. त्यानंतर दुसरा एक अनुभव येऊं लागला. एखाद्याच कल्पनेचें बीज असा कांहीं जोर धरी कीं, त्या बीजांतूनच कोंभाव वर कोंभ यावेत तशा प्रतिमांच्या सरी निघत. ही एक प्रकारची सेंद्रिय (organic) वाढ म्हणतां येईल. ही अधिक एकात्म असे. ह्यांतील कल्पना म्हणजे केवळ एकमेकांना साहाय्यक (corroborative) नसत. त्या सगळ्या मिळून एक चित्र निर्माण करीत. अलीकडे संबंध कवितेचेंच गर्भरूप मनांत एकदम निर्माण होतें आणि त्याच्या भोवतीं मन धिरट्या घेत राहातें. मग पुरेसा विकास झाला आहे असें वाटलें कीं कविता मी लिहून काढतो. ह्या शेवटच्या प्रक्रियेंत जाणिवेची तीव्रता सर्वांत अधिक राहाते. पण पहिल्या दोन प्रकियाहि मला सोडून गेलेल्या नाहींत. पुष्कळ वेळां अर्धपक्क कल्पना वा भावना कागदावर उतरतांच तिच्या अस्तित्वानें धिटावलेल्या, मनांतल्या दुसऱ्या भावभावना आपो-आप शब्दरूप घेतात. परिष्करण मी सहसा करीत नाहीं. पण तें करावयास हरकत कां असावी हें मला कळत नाहीं. एवढी कारागिरी कलेला मंजूर असावी.

रस, कल्पना व भावना ह्या सर्वांच्या पलीकडे एकूण सर्वच मराठी कविता गेली आहे. जाणीव म्हणा किंवा वस्तुजाताविषयींची आत्मकेंद्रित अनुभूति म्हणा हीच काव्याची जननी आहे. माझी कविताहि ह्याला अपवाद नाहीं. ज्या त्या कवीचें बाह्य जीवन, भावविश्व, जीवनदृष्टि, सादर्यकल्पना ह्यांत फरक पडत असल्यामुळें मराठी कविता एखाद्या विचित्रवीणेसारखी होईल आणि तिच्या शेकडों तारांत माझीहि एक तार असेल, अशी मला आशा आहे.

अनुक्रम

- ① सेतु १
- २ जपावयाला शिकली होतिस ३
- ३ स्मरतें तुजला ४
- ४ अजून ७
- ५ फुंकर ८
- ६ विस्मृति ११
- ७ विचार तें १३
- ८ धुकें १४ ✓
- ९ कसें सांगू तुला १५
- १० अपरूप १७
- ११ फितूर १८
- १२ नाटक १९
- १३ ब्रह्मणा २०
- १४ आमंत्रण २१
- १५ खूण २३
- १६ कर्णफुलें २४
- १७ आशय २५
- १८ समजावणी २७
- १९ तूं तिकडे २८
- २० आज अचानक २९
- २१ सोड तुझें स्फटिकाचें मंदिर ३१ ✓
- २२ नको हा संथ संकोच ३२
- २३ दुःख ३३
- २४ निश्चित ३४
- २५ जर का पटता शब्द ३५

- २६ सुनीत ३६
- २७ शहाणी ३७ ✓
- २८ डेलिया ३८ ✓
- २९ संवाद ३९ ✓
- ३० सरली झिम्मड ४६ ✓
- ३१ रानपांखरा ४७ ✓
- ३२ छंद ४९ ✓
- ३३ होडी ५१ ✓
- ३४ सांखळी ५३ ✓
- ३५ शिणलेलें आभाळ ५४ ✓
- ३६ नदी ५५ ✓
- ३७ बाभुळझाड ५७ ✓
- ३८ आज कळे ५८ ✓
- ३९ वैशाख - १ ५९ ✓
- ४० वैशाख - २ ६० ✓
- ४१ एक डोळा आणि एक डोळा ६१ ✓
- ४२ मुखवटा ६३
- ४३ गरुड ६७ ✓
- ४४ विनोबा ७१
- ४५ केवळ माझा सव्यकडा ७३
- ४६ गोरी ७६
- ४७ वय वर्षें सोळा ७७
- ४८ रंगानें तूं गव्हाळ ७८
- ४९ नाजुक रुपडें ७९
- ५० ऋतुराजांनो ८०
- ५१ प्रियंवदा ८९

अध्याय

सेतु

अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात

अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात

अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात

अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात

अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात
अहोकाराची अहोकाराची भाषणात

...मी अहेतुकाचा हेतु
मी अपार्थिवाचा सेतु...

सेतु

(1)

प्रतिलिपि..... वि:

कधीकधी..... नों: वि:

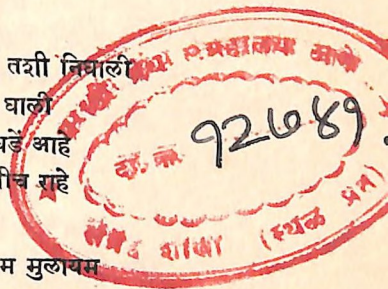
शरदामधली पहाट आली तरणीताठी
हिरवेहिरवे चुडे चमकती दोन्ही हातीं
शिरिं मोत्यांचें कणिस तरारुन झुलतें आहे
खांद्यावरतीं शुभ्र कवूतर खुलतें आहे

नुक्तें झालें स्नान हिचें तें राजविलासी
आठ बिचाऱ्या न्हाऊं घालित होत्या दासी
निरखित अपुली आपण कांती आरस्पानी
थबकुन उठली चाहुल भलती येतां कार्नी

उठली तों हिज जाणवलें कीं विवस्त्र आपण
घे सोनेरी वस्त्र ओढुनी कर उंचावुन
हात दुमडुनी सांवरतां तें वक्षापाशीं
उभी राहिली क्षण ओठंगुन नीलाकाशीं

लाल ओलसर पाउल उचलुन तशी निघाली
वारा नखरे करीत भंवती रुंजी घाली
निळया तळावाघरचें दालन उघडें आहे
अनिश्रयानें ही क्षितिजाशीं उभीच राहे

माथ्यावरतीं निळी ओढणी तलम मुलायम
गालावरतीं फुलचुखिनें व्रण केला कायम
पायाखालीं येइल तें तें खुलतें आहे
आभाळाची कळी उगीच उमलते आहे

झेंडू गेंदेबाज गळ्याशीं बिलगुन बसले
शेवंतीचें स्वप्न सुनहरी आजच हसलें
निर्गंधांचे रंग पाहुनी गहिरे असले
गुलाब रुसले, ईर्ष्येनें फिरुनी मुसमुसले

फुलाफुलांची हनु कुरवाळित अलड चाले
तृणानृणांशीं ममतेनें ही अस्फुट बोले
वात्सल्य न हें—हेही यौवनविभ्रम सारे
सराइताला समजावे हे मुग्ध इशारे

दिसली ही अन् विस्फारित मम झालें नेत्र
स्पर्शानें या पुलकित झालें गात्र नि गात्र
ही शरदांतिल पहाट...कीं...ती तेव्हांची तूं ?
तुझियामाझ्यामधें पहाटच झाली सेतू ?

जपावयाला शिकली होतिस सारें कांहीं
 कांठ जरीचा श्वासानेही ठळला नाहीं
 मोजित होतिस शब्दांमधल्या छटाळ्यांना
 करायचिस तूं शिक्षा अपुल्या स्वैर वटांना
 समजत होती तुला जगाची सारी भाषा
 झांकायाला शिकली होतिस अटळ निराशा

शैशव माझे सरलें होतें, सरलें नव्हतें
 सारें कांहीं कळलें होतें, कळलें नव्हतें
 नुकते होते स्वप्नपण्यांना फुटले पंख
 अभिलाषेचा जरा कुठें झालेला डंख
 केळीवरच्या दंवापरी मन हळवें होतें
 पडायचें प्रतिबिंब त्यामधें भलतें-सलतें

वाटायचें तुला कळावी सर्व इमानी
 वाटायचें करावीस तूं कुजबुज कार्नी
 बघत राह्यचा शिंपेंतिल मी श्यामल तीळ
 दिवस दिवस मी घुमवायाचा कर्कश शीळ
 गाल घायचा कुस्करण्या काधिं तुझ्या करांत
 उगीच लाजुन लपायचा मी साजघरांत
 समजत होतें जरी तुला हें सारें कांहीं
 “वेडा कुठला” म्हणायचिस तूं, दुरून तेंहि

आज मला तें आठवतें, मी मलाच हसतो
 आठवतां तें अजून परि मी माझा नसतो

स्मरते तुजला
 शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी ?
 हसूसूचा गंगाजमनी शेला
 नकळत विणला दोघांनीं दोघांनीं...
 मांडव रचिले
 तरल धुक्याच्या रंगाचे अंगाचे
 ज्यांत लाविलीं स्वयंवरें थाटाचीं
 नल-दमयंती, सीता-रघुराजांचीं...
 मात्र राहिलें
 सदैव अपुलें अकलंकाचें नातें
 शेजाऱ्यांनीं म्हटलें कांहींवाही
 मात्र आपुली अभंग होती वाणी
 भाउविजेला
 जन्मवरी करुं मनोमनीं आठवणी

स्मरते तुजला
 विवाहमंगल तूझें ?
 उभी तुझ्या पाठीशीं होतें
 सजलकुंभ सुखसजललोचना
 तुझी करवली.
 हेवा केला बहिणींनीं बहिणींनीं
 निरखिलें अन् मला नव्या बहिणींनीं
 कुतूहलानें हलाहलासह किंचित्
 मात्र आपुलें
 सदैव होतें अकलंकाचें नातें

मात्र आपुली अभंग होती वाणी

भाउविजेला

जन्मवरी कर मनोमनीं आठवणी

स्मरतो का परि

तुझा कालचा अर्धस्फुट निःश्वास ?

स्मरते का ती थरथर तव अधरींची ?

स्मरतो का तो स्पर्श चोरटा ?

स्मरतो का तो अडखळलेला शब्द ?

निःश्वास तुझा

स्पर्शुन माझ्या कानाच्या पाळीला

उडवुन गेला कुरळ कुन्तलां भालीं

उडवुन गेला

शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी...

हंसूसूंचा गंगाजमनी शेला...

उडवुन गेला सुखस्मृतीचे रंग

निःश्वासाचा एक इशाया होतां

गिळलें माझे चक्र भुईनें काल...

कवचकुंडलें माझीं लुटलीं लुटलीं.

पांचालीसम

ऐन जगाच्या बाजारीं उघडी मी

आतां नाहीं खरेंच वाटत मजला

कीं कृष्णाची बहीण होती कृष्णा

अन् रामाची सीतेवरली प्रीती...

स्मरूं नको रे
शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी...
स्मरूं नको ते गंगाजमनी शेले...
स्मरूं नको ते मांडव तरल धुक्याचे
स्मरायचा तो आतां एक श्वास !

अजून त्या झुडुपांच्या मागे
सदाफुली दोवांना हसते
अजून अपुल्या आठवणींनीं
शेवंती लजवंती होते

तसें पहाया तुला मला ग
अजून दंवबिन्दू थरथरतो
अर्ध्यामुर्ध्या कानगुजास्तव
अजून ताठर चंपक झुरतो

पाठ आठवुन तुझी बिलोरी
अजून हिरवळ हिरमुसलेली
चुंबायाला तुझीं पावलें
फूलपांखरें आसुसलेलीं

अजून गुंगीमधें मोगरा
त्या तसल्या केसांच्या वासें
अजून त्या पात्यांत लव्हाळी
होतच असतें अपुलें हासें

अजून फिक्कट चंद्राखालीं
माझी आशा तरळत आहे
गीतांमधलें गरळ झोकुनी
अजून वारा बरळत आहे ...

बसा म्हणालीस, मी बसलों
 हसलीस म्हणून हसलों
 बस — इतकेंच...
 बाकी मन नव्हतें थाऱ्यावर

दारावरचा पडदा दपटीत
 तूं लगवग निघून गेलीस
 माजघरांत
 माझ्या सोबत ठेवून
 तुझ्या सुस्त संसाराच्या निशाण्या...

या जालीच्या पडद्यांत
 कशाला कोरलें आहेस
 हें हृदय, उलटें, उत्तान ?...
 काचेच्या कपाटांत
 कशाला ठेवल्या आहेस
 भुश्याच्या राघूमैना ?...
 उडताहेत लाकडी फळांवर
 कचकड्याचीं फुलपांखरें
 भिंतीवर रविवर्म्याचीं पौष्टिक चित्रें हारीतें.

काळ्या मखमलीवर
 पतीच्या नांवाचा रेखीव कशिदा —
 त्यांतला एक टांका जरी चुकली असतीस
 तरी मी धन्य झालों असतो.

तूं विचारलेंस, काय घेणार ?

काय पण साधा प्रश्न—

काय घेणार !

देणार आहेस का तें सारें—पूर्वींचें ?

मला हवे आहेत

चिंचेचे आंकडे—ते

ते अधाशी ओठ, ती कुजबुज, त्या शपथा !

दे झालं कसलंहि साखरपाणी.

तुझं आणि तुझ्या पतीचं हें छायाचित्र

छान आहे.

तुझ्यावरची सारी साय

या फुगीर गालांवर ओसंडते आहे.

बळकट बाहू, रुंद खांदे

डोळ्यांत कर्तेपणाची चमक

छान आहे.

राग येतो तो तुझा

या चित्रांत तूं अशी दिसतेस

अशी दिसतेस कीं

जसें कांहीं कधीं झालेंच नाहीं !

मी तुला बोलणार होतो

छद्मीपणानें

निदान एक वाक्य, एक जहरी बाण, निदान एक

तें मला जमलें नाहीं, आणि

तूं तर नुसती हसत होतीस

आतां एकच सांग,
उंबच्यावर तुझ्या डोळयांत पाणी आलें--
इतकी का तुला सुपारी लागली ?
पण नकोच सांगूस
तेवढीच माझ्या मनावर
एक फुंकर.

छे ग S...आतां कशी रहावी
 स्मृती मला तेव्हांची सगळी ?
 होता का ग S चंद्र तेधवां,
 कीं होती ती रात्र वादळी ?

अजल्या रानावरून तेव्हां
 आला होता मातेट गंध ?
 कीं घमघमला होता तेव्हां
 तुझा मोकळा कुंतलबंध ?

चंद्रकळा होतीस नेसली...
 चुकलों ना ? छी...कसा विसरलों...
 जास्वंदीची चुनडी ? नाही ?
 तूच सांग...मी पुरता हरलों.

मात्र एवढें स्मरतें आहे...
 होता त्याचा पोत रेशमी !
 कां डोळे करितेस एवढे ?
 चुकलों का ग S सांग पुन्हा मी ?

कानांमधलीं तुझीं कुंडलें
 सल त्यांची माझ्या गालावर...
 मलाच उलटें म्हणालीस तूं
 असा कसा होतोस अनावर !

म्हणालीस का—

कीं हे सारे

माझ्या मनचे उनाड चाळे ?
सांग काय कुजबुजलों आपण ?
विसरलीस का तूंही सगळें ?

होतिस ना तूं फुलें माळलीं ?
नाहीं ? आठव नीट जराशी...
मला वाटतें बकुळफुलांचा
गजरा होता तुझियापाशीं...

साधी होतिस तरी त्या दिशीं
लाविलेंस वाळ्याचें अत्तर
नाहीं ? मग हा संभ्रम माझा...
तुझाच किंवा ? मीच निरुत्तर !

एक मात्र आठवतें निश्चित :
पहाट झाली होती लौकर !
भिजलें होतें भाळ दंवाणें
कांटा फुलला अंगांगावर

माझा कोट तुझ्या खांचावर
शाल तुझी अन् माझ्या देहीं...
चुकलों का मी पुन्हा ? सांग मग
कशी भासली थंडी नाही ?

ओढ्यावरतीं झुकल्या फांद्या
 वळणावरतीं खचला पूल
 तिथेंच होता रुतला कांटा
 तिथेंच होतें चुरलें फूल
 विचार तें त्या वृद्ध वडाला

जरा पुढें अवघडल्या वेली
 जरा पुढें झुकलें वेळूवन
 तिथेंच झाली धन्य धरित्री
 कृतार्थ झाला तिथें निळा घन
 विचार तें त्या सैल झऱ्याला

दासळलेला बुरुज पुराणा
 कलंडलेली भिंत जराशी
 तिथें उगवला पिंपळ हळवा
 तिथें फुलांच्या दबल्या राशी
 विचार तें त्या भग्न तटाला

जिथें दिशांचीं बुजलीं नांवां
 जिथें नभाचें उजळे भाल
 तिथेंच ढळली होती तारा
 तिथेंच झाला चंद्रम लाल
 विचार तें त्या खिन्न नभाला

जिथें मिठींतच दिठी निमाली
 तुला न तूपण मळा न मीपण
 तिथेंच होतों जगलों क्षणभर
 तिथेंच सार्थक केलें आपण
 विचार तें ह्या सुन्न मनाला...

जागरणाची रात लहानी
जरा कुठें ओसरली होती
झुंजुरक्याच्या लाटेखालीं
जरा कुठें गहिवरली माती

घुसमटलेल्या अंगांगांवर
जरा कुठेंशी झुकक चावरी
तांवरल्या डोळ्यांतिल निजली
जरा कुठें ती हाव हावरी

धमनीच्या रक्ताची आणिक
जरा कुठें ओसरली भरती
धुकें होउनी मुकें पडावें...
ओशाळून मी वक्षावरतीं

इतुकें होउन दयामयी तूं
धुक्यांतल्या धरतीपरि ओली
इतुकें होउन, बाळ तुझा मी...
कणव दंवापरि खळकन् गळली

९ कसें सांगूं तुला

कसें सांगूं तुला...वाटे
मला भय अनामिक
चुकून हा फुटेल गऽ
माझा बांध अगतिक

आहे इतुका निष्पाप
तुझा खळाळता हर्ष
माझ्या किल्मिषाचा त्याला
नको गडे व्हाया स्पर्श

शब्द बेसावध एक...
एक हावरेणें पाऊल...
सूड घ्यावया टपली
गतकाळाची चाहूल !

जाड शिष्टाचा बुरखा
दगा देईल हा कधीं...
अशी भीति उरीं माझ्या
सुरी घाली कधींमधीं

तुझ्या भार्त्तीच्या भाग्याची
पुरी जाणीव असून
चोरटी ही भाशा माझी
पाही थोडें चांचपून

...आणि कधी कधी होते
अशी उरीं घालमेल...
माझ्यापरी तुलासुद्धां
पाप चेतना देईल ?

उदी टेकड्या खुरटीं झाडें
 मुरमाडाच्या विसूळ वाटा
 कळंजलेला रोड गुराखी
 मथ्यड दोरें, बथ्यड घंटा

निवडुंगाच्या फडा मोडक्या
 भुश्यापरि पसरले सराटे
 सरपटणाऱ्या सरड्याचे अन
 फरपटलेले चार फराटे

बिनतेलाच्या झिंज्या चिवडित
 दावित कुणि कथिलाच्या वाकी
 तिला पाहुनी शीळ घालते
 खडखडणारी एक दुचाकी

करडी छाया आभाळाची
 कळाहीन धरतीचीं गात्रें
 उबग जिवाचा यात्रा सहर्जीं
 या दृश्याच्या दर्शनमात्रें

उफराटे परि माझे डोळे
 उचलून बघती ओंगळ पडदा
 एक तपापूर्वीं फुललेली
 अपरूपाची रूपसंपदा ...

से. २

फितूर झाला वारा आम्हां
 पार उडाला तट जास्वंदी
 कसे राखतिल बालेकिल्ले
 तलम तुझे हे स्वारशिवंदी

हा जास्वंदी वारा लागुन
 चंद्रम झाला लालम् लाल
 लाजजांभळा दर्या तुजला
 पाणजुईचें देई फूल

भलत्या वेळीं भलत्या ठायीं
 भलतेंच तुझे आहे साहस
 जोरावर परि दैव तुझे कीं
 सालस आम्ही असे निखालस !

हसतां हसतां तसा जिन्हाळा
 हसतां हसतां घाव जिन्हारीं
 असावधाला वधून गेलें
 तुझे अशिविपत शख दुधारी
 गळासिठीचा भोंवळभंवरा
 ताटातुटिची धार भयानक
 अजूनही उलगाडलें नाहीं
 बुडलों केव्हां कला अचानक
 पाप तुझे निष्पापच आहे
 रक्ताचे ते सहज इषारे
 पुन्हां एकदां... एकदांच तूं
 करशिल का तें नाटक सारें ?
 पन्हां एकदां भान विसरुनी
 मान तुझ्या हातीं निरवावी
 हसतां हसतां भाळ चुंबुनी
 सुरी सुखानें तूं फिरवावी...

मनाला ज्या कळा माझ्या कळव्या त्या तुला एक
स्मितामागील जाणावे तुवां ते गूढ उद्रेक
तुझे माझे जरी डोळे मनींचें बोलती गूज
कळालें तें न कळल्याचा बहाणा चालतो रोज

व्यथा कां सांगतां येते कुणाला चारचौघांत
परी तूं टाळसी मोठ्या खुबीनें सख्त एकांत
कथा मी सांगतो कांहीं पढाया आंतला अर्थ
कळालें तें न कळल्याचा बहाणा चालतो व्यर्थ

किती निष्पाप भोळी तूं ! अहाहा तूं खरी सुग्धा !
पुरे हें सोंग मायावी...वृथा मीं घेतलें छंदा...
अना येतो तुझा राग; परी ती ना तुला पर्वा
तुझा तो छंद छळण्याचा...तयाला अंत ना ठावा

बहाण्यानें शहाण्याला अशी तूं लाविशी ओढ
कळे हें, तें न कळल्याचें वरी मी पांघरी वेढ

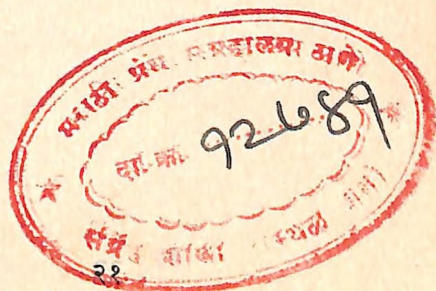
ही खलखलणारी गंगा
 वर विजन वनांतिल घाट
 ते हिरवे पर्वत मागे
 वर चुलबुलणारी वाट

चन्द्रांतुन चंदन खिरते
 उन्मनस्क सारे सांगे
 तो पिसाट फिरतो वारा
 जणुं झपाटण्या वनभाग

ऐकतात रानफुलें हीं
 रेतीची झुरुमुरु बोली
 मावळता घंटानाद
 आर्तीत आरती भिजली

जें हवेहवेसें होतें
 तें इथेंच विरघळलेलें
 जें नकोनकोसें झालें
 तें इथेंच दूर पळालें

या इथेंच झालें गेलें
 वाटतें जाहलें वांया
 ही अधोन्मीलित दृष्टी
 लागते परोक्ष पहाया

परि लाख योजनांवरुनी
ओलांडुनि सात पहाड
आमंत्रित कंकणनाद
ठोठावत येइ कवाड

ती असतांनाची जादू
ती नसतांनाची ओढ
तें असण्यानसण्याहून
आगळेंच अपुलें वेड.

वेल जुईचा दारिं तिच्या
 ... (असतो लाख ठिकाणी)
 ओटीवर झुलतो झला
 ... (त्यांत नवी न निशाणी)

माडीवरतीं पुढति जरा
 फिकट निळ्या खोलींत
 गुणगुणते आहे गुणिला
 ... (तुमचें परिचित गीत)

कधिं झुलुकीच्या बोटांनीं
 विणते लोकर-धागे
 (जसे ईव्हनें बागेंत
 विणले होते मागें)

मेजावरतीं बकुळ-फुलें
 सुकलेलीं ... ओघानें...
 अश्रूंची अन् हिमसरिता
 मुं .. गी .. च्या .. वे .. गा .. नें .

एकच खूण तिथें न्यारी
 वळचणिच्या कौलांत
 घुमत पारवा आहे जो
 तें तर माझें भूत !

कर्णफुलें हीं उरलीं हातीं
तींही दुखरीं व्याकुळलेलीं
तळहातांना सांगत बसती
चोरुन गुपितें ऐकियलेलीं

चलाख यांतिल लाल माणकें
बुद्धी त्यांची मोठी तल्लख
अजुन सांगती माझ्या ओठां
एक तपापूर्वीची ओळख

कधीं कधीं लाडांत येउनी
कुरकुर करती उगाच बेटों
म्हणती स्मरतां दिन पूर्वींचे
हाय खुपे ही मख्मलपेटी

कधिं हृदयाशीं घेउन त्यांना
मोजित बसतों रात्रींचे कण
आणि सकाळीं बघतों ... त्यांच्या
मुद्रा उरिं मज देती दूषण

कधिं रागानें म्हणतों त्यांना—
' विसरलांत त्या कुंतललहरी ? '
त्यांचें उत्तर जाळी अंतर
संध्येच्या थरथरत्या प्रहरीं !

मला तिच्या हसण्याचा आशय कळतच नाहीं
 स्वीकाराची धार्ता नाहीं
 धिक्काराची छटाहि ज्यांतुन उमटत नाहीं
 अशा तिच्या हसण्याचा अर्थच उमगत नाहीं
 नदीकिनारीं
 घायपातिच्या झुडुपाजवळीं
 एक लव्हाळा दांतीं धरुनी पुटपुटलों मी
 ' दो दिवसांची संगतरंगत
 अशीच संपुन जाइल
 कधीं कसें मग जाऊं आपण
 क्षितिजांच्या ओलांडुन सीमा, नक्षत्रांच्या घेण्या भेटी ?'
 यावर कांहीं उत्तर नाहीं
 हसणें, नुसतें हसणें, ज्यांतुन
 उद्गाराच्या चिह्नांइतका अर्थहि नाहीं
 पूर्णविरामाइतुकें तरि जें व्यर्थहि नाहीं
 शरदामधलें स्वप्न उषेचें उमलत असतां
 अशीच आली भ्रमरण माझ्या दारीं
 केसांत तिच्या वळसर वकुळ-फुलांचे
 कृष्ण-कमळ करिं लीलेनें धरिलेले
 गळ्यांत एकच सर मोत्यांचा शुभ्र
 तीळ कुठेंसा--
 ओठ ओलसर जरि न लालसर तितुके
 अन् त्यांच्यावर दंव अधुन्या हास्याचें
 तिला म्हणालों --
 वाऱ्यावरची चित्रकला तूं रंगाविशील किती दिन ऐशी ?

हास्य निरर्थक उधळमाधळत
 स्वरांस्वरांनीं विणत मुलायम जाळीं
 नाचत फिरशिल किती दिवस तूं पोरी ?
 असेंच वदलों कांहींवाहीं...
 ती कसली ?
 ती हसली, नुसतें हसली !
 उंबरठ्यावर तिच्या घराच्या
 पद पडलें संध्येचें लगबग
 दिशादिशांनीं काजळ घालुन डोळां
 एक एक कुणि तिलक लावला भाळा
 रातकिड्यांची कुजबुज गजबज झाली
 झेपावत कुणि जाय वडाच्या माथां
 अंग नदीचें शहारलें थरथरलें
 स्तब्ध उभी ती दारीं.
 डोळ्यामधलें पाणी कांठोकांठ
 झेलुन धरलें कसेबसें पंखांनीं
 तळहाताची शिणली नाजुक गिदीं
 तिला म्हणालों अहो-पुरे हा आविर्भाव-
 खिन्न तरी ती -
 अहो सुहासिनिराणी, सोंग पुरे हें...
 खिन्न तरी ती...हंसली अंधुक...कष्टानें हट्टानें
 त्या हसण्याचा अर्थ मला परि कळला नाहीं
 आजहि तो कळलेला नाहीं
 पुन्हा कधीं कळणारहि नाहीं...

वेदान्ताच्या उद्घोषांत
 तुझें काढतों मी चित्र
 आणि तुझ्या संगतींत
 बोले वेदान्त परत्र

माझ्या एकांतांत सदा
 तुझ्यासर्वें बोलतों मी
 आणि तुझी भेट होतां
 मौन माझ्या येतें कार्मीं

तुझ्या वियोगांत मला
 दिसतेस दहा दिशीं
 आणि भेटींत होतेस
 नयनांत मावेनाशी

तुझ्या स्मृतिचिह्नांमधें
 माझा गुंतलेला प्राण
 तुझ्या सांनिध्यांत होतें
 तुझें-माझें विस्मरण

तुझ्या स्वप्नांनीं रंगते
 माझी अर्धीसुधीं नीज
 तुझ्या भेटीमधें त्यांचें
 कधीं करशील चीज !

तुवां सांगितल्याविना
 सारें कळतें कळतें
 तुझ्या समजावणीनें
 माझें अंतर जळतें...

तूं तिकडे अन् मी इकडे परि
 उशीत झालिस चोळामोळा ;
 खार धिटुकली होउन आलिस
 भिडवित तूं डोळ्याला डोळा.

तूं तिकडे—मग अशी कशाला
 न्हाउन आलिस झांजरकालीं ?
 तुझाच मोहर दर्दळला का
 कडुनिंवाच्या झाडाखालीं ?

सुकवित अपुले केश रेशमी
 पानांच्या जाळींतुन आलिस ;
 धुक्यांत लपवुन दोन पारवे
 वसन लपेटित कुठें निघालिस ?

साळुंकींतुन शीळ घालुनी
 खुणावीत तूं मज आलीस ;
 मीही दक्षिणवाऱ्यावरतीं
 उडलों होउन हलकें पीस.

प्रीत तुझी माझी न कळाली
 कुणाकुणाला, या आनंदें
 फूलपांखरूं होउन फिरतों
 तृणांफुलांतुन मी स्वच्छंदें !

नव्हती लिहिली तुजवर कविता
 आजहि नसती लिहिली
 नव्हतों कधिं लिहिणार, परंतु
 आज अचानक -

अंध डोळ्यांनीं पहावें तरी काय तुझ्यांत ?
 न तुझी चाल चंचल
 न अवखळ अंचल
 न तीळ कुठें गालावर
 न कुरळें बंड भालावर
 नाही गोड खळी
 न नाक चाफेकळी
 न रंग, न ढंग
 न छडीदार अंग
 स्वरांत कोयल नाही
 उरांत ऊर्मि नाही
 न डोळ्यांत जहर
 न अंगांत बहर
 लिहीन म्हटलें कांहींबाही
 तर तसें कांहींच नाही
 म्हणूनच
 नव्हती लिहिली तुजवर कविता
 आजहि नसती लिहिली
 नव्हतों कधिं लिहिणार, परंतु
 आज अचानक -

रोजरोज पहात होतों
 शेजीवाइच्या अंगणामधलीं
 प्राजक्ताचीं झाडें
 आज माझ्या दारीं त्यांचे सडे जसे पडले आहेत
 इंद्राऐसे माझ्या अंगा हजार डोळे फुटले आहेत
 दिसतें आहे लपलें धन
 कळतें आहे दुखरें मन
 आज अगदीं अचानक छंद माझा मुक्त झाला
 आणि तुझ्या व्यक्तित्वाचा घोट घेऊन तृप्त झाला !

सोड तुझे स्फटिकाचें मंदिर
 ये माळावर मैनाराणी
 तोड तुझा सोन्याचा फंजर
 सोडव तीं अडखळतीं गाणीं

सोड तुझी छळवादी छाया
 नग्न नभाचें तुज आमंत्रण
 तोड तुझ्या मोत्याच्या वेड्या
 फोड फोड तें दुखरें कंकण

उद्यानांतिल हिरव्या दूर्वा
 सलतिल ग तुज होउनि कंटक
 मध्यान्हांतिल माळ उन्हाचा
 तुझ्याचसाठीं पिवळा मंचक

‘ नको नको ’चा कोन सोडुनी
 ‘ हवें हवें ’ची भोग हवा तर
 सुठभर मोठें हळवें स्पंदन
 असें दडपशिल त्याला कुठवर ?

उंबरठ्याचा अलंघ्य पर्वत
 घे त्याच्यावर एकूच झेप
 अंबर आहे, आहों तूं मी,
 गतजन्मींचा आहे शाप !

नको हा संथ संकोच
 तुझामाझा जिव्हाळा ग
 जन्मोजन्म तुझीमाझी
 प्रत्ययाच्या क्षणीं राणी
 शैशवीं सुचलें नाहीं
 प्रवाहपतितां ऐसें
 जगाच्या ऐनबाजारीं
 नसतांना मनीं ध्यानीं

ये अशी जवळी गडे
 पापपुण्यापलीकडे
 झाली ती वंचना पुरे
 नको झांकुस रूपडें
 मुग्धत्वीं लाजलाजलों
 जीवनीं बुडती घडे !
 चुकामूक घडे जरी
 सांठ दैवबलें पडे

काळाचें थिजलें नृत्य
 आपुल्या मीलनासाठीं
 मिटतां नेत्र सूर्याचे
 तारकांच्या परागांत
 सांवळ्या झांवळ्याखालीं
 तुझ्या निःश्वसनाऐसा
 धरती रतिखिन्ना ही
 संतृप्त जलधी दूर

विश्व ओठंगुनी उभें
 तिष्ठती क्षण बापुडे
 दिशांचीं भिटलीं दलें
 फिका चंद्रम सांपडे
 माड निःस्तब्ध झोपले
 वारा स्वहृदयीं अडे
 शांत शुक्क निजे इथें
 बदलून कुशी पडे

अगा चंद्रमुखी आतां
 हाय अस्थिर हा काल

सांगतेस मनुस्मृति !
 कापरापरि ने उडे !!

दुःखच अपुलें होतें तें होतें इतुकें कीं
करावयाला दुःख न आतां उरलें बाकी !
स्थितप्रज्ञता फासुन उसनी तोंडावरती
सराइतापरि कुठें कसाही हसतों लोकीं

हसतों, हसतां हासवितोंही समुदायाला
वीरश्रीचें गीत लागतों कधिं गायाला
अशीं चिखतें उभीं करोनी माइयाभवतीं
फुलासारखें जपतों या दुखन्या हृदयाला

उरांत उरलें नाहीं आतां तसलें स्पंदन
स्फुंदुन स्फुंदुन सरून गेलें तें आक्रन्दन
जळावेंस तूं असेंच होतें माझें जीवन
तुझ्यासवें परि जळून गेलें आहे इंधन

दुःख एवढें— होतिस कां तूं त्या तोलाची
अशी जिंदगी बाद कराया अनमोलाची ?

किती दिसांनीं जमून आला आहे घाट
 किती दिसांनीं अशी मिळाली पाउलवाट
 स्पर्श वाळल्या गवताचाही मादक आज
 टिचभर सुकल्या काशफुलांत हंसे ऋतुराज
 भरबाराच्या उन्हांत उसले आश्विनरात
 भान विसरले, उन्मन झाले अपुले हात
 क्षितिजावरती तडकुन फुटली मृगजळलाट
 किती दिसांनीं जमून आला आहे घाट

झुळुकाभरही वारा नाही, नकोच आहे
 चुळुकाभरही पाणी नाही, नकोच आहे
 नसे वासरूं, वाटसरू मग कसे चुकावे ?
 कोजागिरिचे प्रेमिक येथें कसे झुकावे ?
 उपचारांचें उरावरोनी उठतां ओझें
 उमलत आहे रहस्य केवळ तुझें नि माझें
 निचिंत अगदीं निचिंत आहे पडली गांठ
 अफाट धरती पार्यां, वरती निलें विराट्...

जर का पटली असती परवल
जर उलगडली असती भाषा
तर माझ्या विव्हळ गीतांना
जन्मायाची नव्हती आशा

जर का जखमच झाली नसती
तर युद्धाचा कैफ कशाचा
कल्पकुसुम जर येतें हार्ती
वांझाचि ठरता हार उशाचा

जर का पटती खूण खुणेला
उरली नसती गाथा गहिरी
जर का मिळता घोट सुधेचा
हरपुन जाती जादू जहरी

बरवें केलें तुवां भिलिणी
भला जाहलों घायळ पुरता
तिरकमळ्याचें टोक विषारी
म्हणून कांहीं उरलें हाता

ध्यावें मीं तुज मीपणीं मुरवुनी बाहू म्हणूनी दिले
 ध्यावें मीं तुज शोषुनी म्हणुन कां हे ओठही लाभले ?
 व्यावा ध्यास तुझा म्हणून मन हें निर्माण केलें जसें
 हें सारें कळतें तुला म्हणुन तें नाकारसी राजसे

वाटे तूं मुरलीस पूर्ण, परि तूं आहेस दूरावरी
 घेतों शोषुन मी तरी उरतसे तृष्णा कशी अंतरी ?
 तूं माझ्यांतच विर्यळून इतकी आहेस गे वेगळी
 या माझ्या अपुरेपणांत फुलते माझ्या व्यथेची कळी

कां हें वेड रित्या घटास भलतें : प्राशीन मी सागरा
 कां ही आस तरी जिवास : उरिं मी ठेवीन सारी धरा
 होता एक मुखीं तुषार पडला... तो काय होता कमी ?
 तूं होतास दिला सुवर्णकण तो ठेवीन राखून मी

घे घे घेशिल तेवढें...न कधिंही घेण्या तुला बंधन
 जें आहेस दिलें...पुरेल तितुकें अक्षय्य तूझें धन

वेड मला लागावें इतुकी
 तल्लख तिरपी तुझी धिटाई
 भाळावर लिहिलेली प्रज्ञा
 नेत्रांमधुनी निथळत राही
 संथ परंतू तुझी पापणी
 स्वप्नांची हरवली निशाणी...

सहासहादा सूर्यावरती
 घासघासुनी हिरण्यमात्रा
 दहादहादा रेषा घटवुन
 जरी घडविलें तुझिया गात्रां
 एक थेंब चंद्राचा हुकला
 अन् ब्रह्मयाचा हिशेब चुकला...

चार मितींची तुझ्या भोंवती
 कुणी आंखली लक्ष्मणरेषा ?
 मिती पांचवी हवी तुला तर
 चल माझ्यासह नवख्या देशा
 तिथें पहा जर तुज उलगडला
 मंत्र शहाणा वेडामधला...

डेलियाचें फूल माझे या फुलाचें तेज न्यारें
ताठ आहे मान याची हात या लावूं नका रे

यौवनाच्या रंगरेखा पेटल्या अंगांत याच्या
या इथें घेती तरारी दक्षिणेचे श्रांत वारे

हासतें हें तुच्छतेनें गंधवेड्या चंपकाला
प्रेमरंगीं रंगलेल्या गुल्बशीला दे इषारे

सूर्यदेवा जाणतें हें, उग्रता प्राशी तयाची
पाहिले नाहींत यानें प्रेमवेडे चंद्रतारे

यास ना अभिसार ठावा यास ना अभिशाप लाभे
हाय, या भाळीं कशाला रेखिलें वरदान सारें

डेलिया गऽ वंचिता तूं, जागृती तूझ्या ललाटीं
चन्द्रकांता फेकुनी तूं पूजिसी जळते निखारे...

“ऊठ...

तुझ्या निद्रेच्या विश्वासू सोबतीनें मी आले आहे.

ऊठ...पापण्या न उघडतां

या पापण्यांचीच मला भिती वाटते रे

त्यांच्या पिंजऱ्यांत मी सांपडले होते ना ? तेव्हांपासून

म्हणून म्हणते

जडावलेले डोळे तसेच मीट

मीट म्हणते ना.....

हं...असेच

आतां नीट पहा

आहे ना मी तीच...तेव्हांची ?

नकळत तुमचे डोळे वळतात ना माझ्याकडे ?

अजूनहि ती मदिरा आहे रे माझ्यांत

अजून आहे ती जाडू.

आठवतें ?

माझ्या कुंतलपाशांत तुझे अंतर गुंतलें होतें...

वादळवान्यासारखा तूं घरीं आलास कीं

मीच ना रुसवा धरायची...गालफुगीचा ?

पहा ...

माझ्या तारुण्याची कळी अजून उमळून गेलेली नाहीं

विचार ना तूंच त्या वृद्ध वडाला—

—ज्याच्या पारंब्यांचा हिंडोल करून मी आले आहे

अजून आपल्याला हसणाऱ्या

झुडुपांमागच्या सदाफुलीला विचार...

आणि खरें सांगूं का ?

मला लवकर जायचें नाहीं,

मी माझे इवलें घड्याळ विसरून आलें आहे... .

पण तूं थांबणार आहेस का ?

हिरव्या राईतल्या लाल नागमोडींत तूं धांवायचास—

पण माझा हात धरून ...

आतां तूं सारखा पुढेंच जातो आहेस... .

माझ्या विलवरांच्या कंगोऱ्यावर अडखळूं नकोस

पुढें जा ...

पण खरें सांगूं... .

माझ्या दुःखाचा दिवा

आपल्या तोंडावर धरून तूं फिरतोस

म्हणून तुला लोक वधतात ...

तुझ्या अवतीभंवती कोणी तुझे नांव कुजबुजतात

तुझी मान वर करण्यासाठी... .

पण त्यासाठी माझी मान तूं खाली केली आहेस... .

काल पाहिलें मीं तुझे वलय

ऐकल्या त्या टाळ्या ...

तुझ्या गर्वगीताच्या तालांत मी बुडले खोल... .खोल

तुला भेटणार होतें... .

पण तिथें हजार डोळे होते रे पहाऱ्याला

म्हणून म्हणतें... .इथेंच ...

डोळे मिटून मला पहा... .पहा ना... .”

“ स्वप्नशीले, शांत हो ...

माझे पाप...तुझा शाप

ह्या समंधांची कावड माझ्या खांद्यांवर आहे...

खरेंच का मीं तुझ्या दानाचा हिशेब केला ?

तसेंहि असेल...

माझ्या कांगाव्याच्या कोलाहलांत

तुझा आवाज मीं बुडवला असेल...

एकान्तांत त्याच आवाजाचें तप्त शिसें .

माझ्या कानांत पडतें हेंच मला वरदान आहे—

तुझ्या पहिल्या ऋणाचें वजन

छातीला पेलवत नसतांना वर बाण सोडूं नकोस.

तुझ्या केसांत तोंड लपविण्यांतलें सुख मीं भोगलें...

पण मला दिशाहि पाह्यच्या होत्या.

तुझीं जादूचीं बोटें माझ्या पापण्यांवर तशींच राहतीं...

—तर मला अशांतीचें वरदान मिळालें नसतें...

मीं दिशा पाहिल्या आहेत,

त्यांचें क्रंदन माझ्या आख्यांत मिसळलें आहे...

धुळींतल्या जगाचें खारें जीवन...

न्यायाचे खून, मोकळ्या श्वासासाठीं धडपड...

अमृताचा घोट नाकारून गेलों नसतों

तर विषाची चव मला कळली असती का ?

चंद्राचा चेहरा सारेच पाहतात

मीं चंद्र उलटून पाहिला

म्हणून तर ज्वालामुखीची यात्रा झाली...
आतां तूं येत जा...अशीच
माझ्या जादूच्या सतरंज्या तुझ्यासाठीच पसरल्या आहेत..."

" माझ्या राजसा
तेवढें पुरत नाहीं रे...
तुझ्या जादूच्या सतरंजीवरचा हा प्रवास पुरत नाहीं...
निळ्याजांभळ्या परस्पर छेदणाऱ्या वर्तुळांतून
मी पाकोळीसारखी कशी भिरभिरत राहूं ?

तूच म्हणालास ना...
अनभुक्त उबेची हांक जबरदस्त असते म्हणून... ?
कण्याच्या कणांत झिणझिण्या आणणारी
स्पर्शवीणा तूं छेड...
गरम रक्तालाहि कांहीं अर्थ आहे...

तुझा अनुताप मी दुरून प्यालें आहे...
पण अनुतापाच्या अनुपानानें जखम भरत नाहीं...
तुझी भूक वेगळी, खरी...
पण मी काय करूं...?
पहा, पहा जरा माझ्याकडे
तुझ्या अजाण सहचरीच्या मिठींतून जरा वळून
पहा ना एकदा—

अजून मी
शरदांतल्या तरण्याताळ्या पहाटेसारखी आरस्पानी आहे.

अरे माझ्या फुलचुखी पांखरा
नाजूक दंश भरून येत नाहीत...

मी काय करूं ?

मी झांजरकारी नाहून येते
सोनेरी वसन लपेटून घेते

पण मी काय करूं...

पहा ना एकदां

असें नाहीं...

तसें...

तिकडे पाहिलें होतेंस तसें...

पहा—पहा—पहा—

आवर्ताला आवर घालायला तूंच शिकव...

तें तुला साधलें आहे...

पण खरें सांगूं का ?

सारें दुःख माझे होते...

तूं तें दत्तक घेतलेस

आणि केलेस त्याला उलटें—

उत्तान...

सुखाची साय तुझ्यावर आली आहे

मी नुसती कढते आहे

फुंकर हवी आहे ती माझ्यावर...

जरा आरशांत पहातोस का ?

माझी पाठ बिलोरी आहे ना ?

मिटल्या डोळ्यांच्या आंत आहे ना एक विचित्र आरसा ?

पहा तूं तुला
 बळकट बाहू... रुंद खांदे...
 मी विसरले नाहीं रे...
 तूं सगळें सगळें कसें घेतलेंस ?
 सुख ध्यायचें होतेंस—पण दुःख कां घेतलेंस ?
 दुःखावर तुझा काय अधिकार होता ?

एका अवमानितेच्या दुःखावर
 तूं व्यापार मांडलास
 त्या टाळ्यांतून, तुझ्या बलयांतून
 माझे दुःख सोडवून
 माझे मला देऊन टाक.
 मीं ठोकळ्यांचें घरसुद्धां रचलें नाहीं
 माझ्या दुःखाचाच मला आडोसा होता... ”

“ शांत हो स्वप्नमयी...
 तुझ्या डोळ्यांना प्रखर रक्ताची लाली शोभत नाहीं.
 निळ्या-जांभळ्या वर्तुळांतल्या तुझ्या चीत्कारांची वेदना
 मला कळत का नाहीं ?

तुझ्या आणि माझ्या क्षितिजांना छेद गेला नाहीं
 पण तूं अशी हट्टी—
 तुझी छाया मीं सोडली तरी
 तुझे अस्तित्व माझे कवच झालें आहे...

खरें सांगूं का ?

व्यथेच्या गंगोत्रीवर कोणाचाच हक्क नाही.

खरें सांगूं का...

दुःख त्याच्या मातृत्वानें सुखी झालें आहे.

तुला आणि मला पाताळांत दडपून

तें त्रिविक्रम झालें आहे.

वांझ व्यथेवर ताम्रपट असूं शकतो

पण व्यथेचा विश्वाकार सर्वांचा आहे...

म्हणूनच

आपल्या छायांनीं परस्परांना शापलें

तरी आपला प्रकाश एक झाला आहे. ”

सरली झिम्मड उरलें केवळ
पागोळ्यांचें टिपटिप गाणें
आणि माझिया मनांत अंधुक
वर्तुळ उठलें केविलवाणें

मत्त मनाच्या संपुन केका
उरला नवखा अस्फुट खर्ज
तरला वैराणांत काजवा
सरला लाख विजांचा तर्ज

ओसरली अंवसेची भरती
रितेपणाची उरली रेंती
विरळी प्रीती उरली नातीं
उरली बेगड रंगसफेती

फिरली राजापुरची गंगा
उरलें कुंडामधलें पाणी
खिरला मेरू, उरला गेरू
पाडुन पाडुन चलनी नाणीं

रानपांखरा,

हिरच्या कवळ्या झुबक्यावरतीं

तुरे फुलवसी नकळत तुझिया स्वरलहरींचे

रंग जयांचे

निर्व्याजपणें हसरे गहिरे

वैराणांतिल तृणपुष्पापरि सोज्वळ पिवळे

भग्न तठाला मिठी घालत्या गोकर्णीपरि निळे जांभळे

शिणल्या तुझिया कंठाऐसे तांबुस तांबुस

गंध जयांचे

अर्धोन्मीलित भावुक उत्सुक

रातराणिच्या निःश्वासांनीं रान भिजावें

मुग्ध गुलाब जवानित यावे

मंदपणें निशिंगंध हसावे

जाइजुईनीं परस्पराना गुज सांगावें

गंध तसे ते—

बंध असे तर तुझ्या सुरांचे—

त्या गोफांतच बद्ध होउनी स्वस्थ पडावें.

वेढुन घेउन तुझ्या सुरांचे रेशिमधागे

मग्न रहावें त्या कोशांतच

भविष्यांत फुलपंखी होउन सैर उडाया

रानपांखरा,

नकोस ऐकूं गीत तुझ्या संगीतावरलें

पडेल यांतिल शब्द तुझ्या जर कानावरती
थिजेल गाणें बापुडवाणें कंठांत तुझ्या
होतों मीही असाच फुलवित
हिरव्या कवळ्या झुबक्यावरती
माझ्या गीतफुलांचे झेले
चुकुन झेलला शब्द परी मीं माझ्या स्तुतिचा
अन् विरघळलें गाणें, उरलें कवित्व हातीं
बंदी झालें फिरुन पांखरूं अंड्यामाजी !
वाट पाहतों फिरुन कधीं हें कवच उलेल
नकळत मजला फिरुन फुलेल
माझ्या गीतफुलांचा झेला.

निळ्या अनंताचा कधी
झाला होता सहवास
सात कपाटांच्या आंत
सय त्याचीही जीवास

झालें पशूंच्या रक्ताचें
कधी उरांत स्पंदन
अजूनहि धुगधुगे
धमनींतलें इंधन

सर्पजन्मीं होतों त्याचें
आहे अंधुक स्मरण
तीव्र वलयमीलन
अवमानित मरण

फूलपांखरू होतांना
जीव झाला होता गोळा
जेव्हां आपुलें मरण
अहो, पाहिलें म्यां डोळा

कधी होतों आई, आणि
कधी बापहि बेपर्वा
साता संपुटांत आहे
जागा अजूनहि सर्वा

लक्ष चौज्यांशींचा फेरा
आलों पुरता करून
आणि काचेचें हें पात्र
गेलें मद्यानें भरून

आतां ब्रह्मरंध्रापाशीं
लयविलयांचे नाद
अनाहत तारांतून
झणाणत उठे छंद...

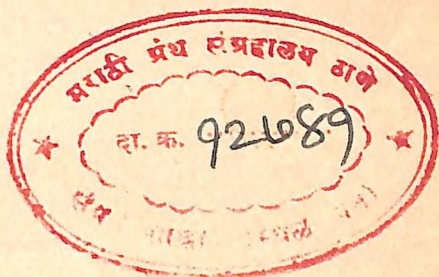
औट हात होडीला माझ्या
आभाळाहुन मोठें शीड
बंदर-धक्के चुकवुन बेटी
भलत्या जागा घे निर्भीड

होडी माझी चलाख अचपळ
वादळ येतां ती फुरफुरते
उंच उंच लाटांच्या वरती
झोके घेत घेत गरगरते

कधीं कधीं मग थकली जर का
युगें युगें ती टाकिल नांगर
आभाळाच्या शिडास, अपुल्या
दीड वितीचा घालिल पंजर

जागेवर परि खिलल्या खिलल्या
मनांत मोजिल तळचे मोती
नाकावरती दिवा लावुनी
झोत पारवा टाकिल भवतीं

क्षणांत उठते कधीं दचकुनी
शीड सोडते भरकन वरती
नांगर तोडुन भिन्नाट पळे
क्षितिजांच्या ओलांडुन भिंती

भूत-समंथांच्या बेटांशीं
सात जांभळे-पिवळे सागर
शिक्षासारख्या जड पाण्याच्या
तळांत सर्पमण्यांचें धागर

एक मिळावा चुकून तिजला ...
मिरवित जाइल असा मग मणी
सुळकांडी घेईल उंच अन्
दिसेल तुम्हां नवी चांदणी ...

औट हात होडी जरि माझी
बुडेल, आणिक बुडणारच ती
तिच्या शिडाची माया ओढिल
सात पिढ्यांना पुढती पुढती

जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती
क्षितिजाच्या परीघांत चालली भ्रमन्ती

किशोरींनीं धरिलासे पंचमीचा फेर
हांसण्याची फैर आणि गाण्याची लकेर
नाचावेसें वाटे मला त्यांच्यासवें सैर
तोंच मला भय दावी भावी किंवदन्ती
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

ओल्या उन्हावर आल्या श्रावणाच्या सरी
चमेलीच्या मांडवांत मोत्यांच्या झालरी
भिजावेसें वाटे मला रानफुलांपरी
परी परीटघडीची पडेना विस्मृती
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

कधीं वाटे हात तुझे हातांत धरावे
चंदनाच्या चांदण्यांत दोघांनीं फिरावें
समुद्राच्या कुशिमर्धें हळूंच शिरावें
तोंच माझ्या प्रतिष्ठेची कळ उठे चितीं
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

फूलपांखरांच्या मार्गें धांवणें जमेना
पाणलोटामर्धें होडी लोटतां येईना
वेडावीत फिरूं कसा रानपाखरांना
तिशी घाली वेडी माझ्या चरणांभंवतीं
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

शिणलेलें आभाळ टेकलें
डोंगरमाथ्यावरती आज
करवंदीला आजच फुटली
तांबूस करडी इवली लाज

फूल उन्हाचें मल्लल झालें
आज दिशांची चिमणीं तोंडें
तिरकमळ्याची चाहुल लागुन
झाडांचे बाचुकले शेंडे

उंच धुळीचें गिर्मिट गेलें
भेदुन कबच्या पोलाडाला
आज अखेरिल भोंवळ आली
सागाच्या सुकल्या पानाला

दूर कुटें क्षितिजाच्या मार्गें
नहात असतां पश्चिम हसली
अर्ध्या घरव्यामधें दचकुनी
चिमणाचिमणी थिजून बसलीं

भणभण वारा वेडा झाला
मोजुं लागला दिवसां तारे
तोंच विठूच्या कोठाराचीं
उघडीं झालें अवधीं दारें !

अश्मयुगाचें कश्मल फेडुन
 स्थळकाळाचे कातळ फोडुन
 एक निघाली मन्वोत्रीहुन
 पंचरसी लाव्हाची विव्हळ चंचल चलती धारा

हिम विरघळतां ही विरघळली
 ध्रुवावरून झेंपावत सुटली
 आवेगानें त्रिभंग फुटली
 वेंटाळत ही उभवी निरवी लाखों घरसंसारां

पात्र हिचें जरि होतें दुबळें
 पुरुषोत्तमवीर्यें खळखळलें
 शून्याच्या शेजेवर फळलें
 अश्वत्थाचा हिनेच उलटा केला सर्व पसारा

हिच्या प्रवाहीं भयद भोंवरे
 हिच्या तटावर वादळवारे
 हिच्या जळांतुन गूढ इपारे
 इथें हलाहल, इथेंच मदिरा, इथें सुधेच्या धारा

हिच्या तरंगीं इंद्रधनूधन
 सदैव पूजन, सदैव कूजन
 पाझरतो मध कमलदलांतुन
 वंशवनीं उन्मादक गाणीं गाई चन्दनवारा

इथें लाभती स्वस्तिवायनें
इथें चालती सामगायनें
इथेंच श्रद्धा इथें बहाणे
मंदिर मस्जिद पडती उठती क्रूसहि घेइ निवारा

हिनें व्यापिल्या दिशा दहाही
पूर हिला ये ऋतूंत साही
क्षितिज काय तें माहित नाहीं
हिनें कवळिले सूर्यचन्द्र अन् हिनेंच खुडल्या तारा

आली रे ही महाभयंकर
झाली रे झाली प्रलयंकर
या रे कुणि होउन शिवशंकर
माथ्यावरती झेलुन इजला द्या मंगल आकारा

ना तरि ही फोफावत जाइल
स्वतां स्वतांला पिंजुन घेइल
पृथ्वीतें पाताळी नेइल
या रे या झणिं कुणी भगीरथ .. दावा संथ किनारा ...

अस्सल लाकूड, भक्कम गांठ
ताठर कणा टणक पाठ
वारा खात गारा खात बाभुळझाड उभेंच आहे

देहा फुटले बारा फांटे
अंगावरचे पिकले कांटे
आभाळांत खुपसून बोटें बाभुळझाड उभेंच आहे

अंगावरची लवलव मिटली
माथ्यावरची हळद विटली
छाताडाची ढलपी फुटली बाभुळझाड उभेंच आहे

जगलें आहे, जगतें आहे
काकुळतीनें बघतें आहे
खांद्यावरती सुताराचें घरटें घेऊन उभेंच आहे

टक्...टक् ..टक्...टक्
चिटर् फटक्...चिटर् फटक्
सुतारपक्षी म्हाताऱ्याला सोलत आहे, शोषत आहे

आठवतें तें भलतें आहे
उरांत माझ्या सलतें आहे
आंत कांहीं कळतें आहे, आंत फार जळतें आहे

अस्सल लाकूड, भक्कम गांठ
ताठर कणा टणक पाठ
वारा खात गारा खात बाभुळझाड उभेंच आहे

आज कळे मला बळें टिळे त्यांनीं लाविले
बळानेंच गळां माळ घालुनीयां गोंविलें

चुकून मी भाविकांच्या कळपांत पडलों
नागव्याचा भगवा मी अळेंबळें घडलों

राउळांत जातां जातां डोळा होता घातला
राखेनें मी गोरा झालों काळा मी मुळांतला

भजनाच्या सुरामधें लपविली लावणी
कन्हैय्याच्या सांवलींत पालवीत गौळणी

रामनाम वरी, उरीं झपाटतां मदनें
आरतींत पुरंधींचीं बघावीत वदनें

हटानेंच समाधीचें सोंग मात्र ध्यावें मीं
धूपधूसर सांजेंत कळंजून जावें मीं

जागृतीची ऐट वरी घेतां मोहननिद्रा
देवा घालवाल केव्हां माझी वैष्णवमुद्रा

विषण्ण झाल्या निळ्या सावल्या
हिरसुसली छायांची नक्षी
हुंकारांची छिन्नी मारित
टवके काढी कबरा पक्षी

ग्रीष्माच्या गहिवरल्या हृदयीं
सूक्ष्म सुयांचीं अग्नें खुपलीं
निळाइच्या भरल्या नयनांतुन
करुणा थरथरली टपटपली

कळवावें तें कळवुन गेली
ही थेंबांची दुवळी भाषा
गंधवतीच्या निःश्वासांतुन
प्रकट जाहली मीलन-आशा

कडू करंजा-कडुनिंबांवर
राहुन गेला धैत्रपाडवा
भिडला तो कायमचा भिडला
तथें चावरा गरम गोडवा

रानदांडों झाड वडाचें
मिडुनि वसे स्वप्नाळू नेत्र
गुल्मोहर ऐटीत उघडतो
लाल तुज्यांचें चिनई छत्र

कातळकाळ्या माळालाही
वाटत असतें आंतुन हळवें
वैशाखाचें ऊनहि होतें
वळिवसरीनें हिरवें हिरवें

वळवासाठीं उत्सुक झालें
माझें वैशाखाचें अंतर
तरीच माझ्या क्षितिजावरती
इंद्रधनूचा फुटतो अंकुर ...

एक डोळा काळा सोवळा, रूखासूखा, वखवखलेला
 निळ्या काळ्या, नव्या कोऱ्या व्यूकमागे धावत आहे;
 तिकतिकणाऱ्या सडकेवरून
 टेकाडावर सरपटत,
 सुसाटत, पिसाटत
 लाल पिवळ्या, जून कवळ्या
 बागेवरती तुटून पडून
 फिक्कट हिरव्या बंगलीवरती
 घोंगावत फिरतो आहे ;

मलमलीचें पोट चिरून,
 मलमलीवर पाय ठेवून
 चोरून आंत शिरतो आहे ;
 सोनपितळी कुंडीमध्ये
 फताडपंख्या पामखालीं तणावून निजतो आहे;

किणकिणणारीं काचपात्रें
 लचकणारीं चारुगात्रें
 यांच्या मधांत भिजतो आहे;
 कोचाखालीं गालिचावर
 कलग्याचें रूप घेऊन
 तुष्ट तोंड, सुस्त देह, पुष्ट मांडी बघतो आहे;

जव्हेऱ्यांच्या बाजारांत
 गिरक्या घेत उडतो आहे;
 विमानांत चढतो आहे
 गोंगलवाला एक डोळा

एक डोळा साधा भोळा, नंगा पिंगा, बिथरलेला
 भराभर भरून येतो,
 झराझर झरून जातो;
 घामेजलेल्या कोमेजलेल्या
 ठार मेळ्या फुलांवरती धार त्याची झिरपत आहे
 त्यांच्या संगें करपत आहे
 नको तेथें शिरतो आहे
 भलतेंसलतें बघतो आहे,
 खप्पड कुठलें खोपट बघून कौलारांत घुसतो आहे ;
 खडखडणाऱ्या पातेल्यांतील कळकट पळीत बसतो आहे ;
 चौकस तिरकस वेध घेऊन
 मातटलेल्या लक्तरांचा सुईदोरा बनतो आहे
 गटारांत खेटर होऊन भिजतो आहे ;
 कोळपलेल्या निर्माल्यांत निजतो आहे ;
 वडाराच्या मडक्यामध्ये शिजतो आहे ;
 फाटून गेल्या पदरामागील
 आटून गेल्या मायेवरती मऊ शाल होतो आहे ;
 वाळून गेल्या
 कोळून गेल्या
 इवल्या अर्ध्या पोरांओठीं दूध पिळत गळतो आहे ;
 जळतो आहे ... जळतो आहे
 लाल ... पिंगा ... ओला चिंब ...
 नंगा नंगा ... बिथरलेला ...
 हपापलेला एक डोळा दिपतो आहे
 चपापलेला एक डोळा टिपतो आहे ...

असा मुखवटा... तसा मुखवटा...
कुठला उलटा कुठला सुलटा ?...

अंगाराचे डोळे तिरळे
विदूषकाचें नाकहि कुरळें
नरसिंहाचा उघडा जबडा
अधरांवरती दंतुर कठडा
जास्वंदीची बहीण जिच्हा
तिच्यांतुनी ओसंडे लाव्हा
शूर्पणखेचे कान तिकोनी
शिंंग उगावलें भुंवयांमधुनी

— आंत हरपलें

रेशिमजावळ भुरभुरणारें
टपोर लोचन भिरभिरणारे
इथेंच लपली
चिसुटभराची जिवणी इवली
गोड खळीची गालगुरोळी
इथेंच लपलें भान वयाचें
इथेंच लपलें अभय भयाचें
कर्धी अकारण खुसखुसणारें
कर्धी अचानक सुससुसणारें

— असा मुखवटा

कुठला उलटा कुठला सुलटा ?

❀ ❀

आठ अंगुळें भालावरती
खुले केशरी गंध दुबोटी

भुवयांच्या झुडुपांच्या खालीं
त्रिलोचनाला लज्जा आली
कपाळांतुनी नासा सुटली
उग्र मिशांना थेट भेटली
खांदे कसले—कातळ कांतिव
छाती कसली—लोहच ओतिव

—आंत वाहते

कारण्याची झुळुझुळु धारा
आंत सदा आतांस निवारा
आंत घडतसे वाट कृपेची
भरते स्नेहें गुहा मनाची
वात्सल्याचें भरलें मोहळ
जिथें मघाला आली भोंवळ
असा मुखवटा—
कुठला उलटा कुठला सुलटा ?

तन्वी श्यामा शिखरिदशना
पक्वविम्बाधरोष्ठी
मध्ये क्षामा चकितहरिणी—
प्रेक्षणा निम्ननाभिः ...
सचीव कुठली ? कुठली रंभा ?
कुठली ललना ? कुठली अंबा ?
कुठली सीता ? कुठली कुलटा ?
कुठें कमल अन् कुठें मुखवटा ?

चंदनचर्चितनीलकलेवर-

पीतवसनवनमाली

केलिचलन्मणिकुण्डलमण्डित-

गण्डयुगस्मितशाली

—हे गोपीमानसहंसा रे !

—हे नंदनंदना कंसारे !

—परब्रह्म निष्काम निरंजन !

भीष्मावरि धरिलेंस सुदर्शन

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रा

सहस्रशीर्षा पुरुषा विचित्रा

सत्यदेव तूं-

अन् तूं ठकडा !

कुठें मुखवटा ? कोठें मुखडा ?

❀

❀

कौटिल्याचा कुठला बुरखा ?

अलमगिराला जवलुन निरखा

जवलुन देखा संतमहंतां

पहा उकलुनी करुणावंतां

सावध सावध सावध व्हा रे

भुताटकीचें भरलें वारें...००

फुलेंहि लाविति उसना रंग ?
चंद्रहि आणी शीतल सोंग ?
आभाळाचा पडदा उलटा
विश्व व्यापुनि
दशांगुलें तरि
उरे मुखवटा, उरे मुखवटा

...

औरस चौरस
 पिंजऱ्यांच्या आडोशांत
 सोजलेल्या आकाशांत
 गुदमरत होतें
 गरुडाचें पोर
 जरत्कारू
 दग्धपक्ष
 गलितगात्र
 नरमगरम निःश्वासांचें

पुष्कळ पुष्कळ वाटत होतें
 औट वित्तीच्या विमानामधून
 पहावें अपार्थिव
 सहावें अघटित
 अधीर क्षणांत
 करावी अधुरीच कुरवंडी

वाटत होतें
 बांधूच नये घरटें कधीं
 —किंवा बांधावें
 हिरण्मय सूत्रांनीं
 हिमाच्या साम्राज्यांत
 आपणच मोडाव्या
 आपल्याच घरठ्याच्या
 विंचोळ्या विंचोळ्या

आणि घेऊन
उन्मनी उन्मादांत
धीरोदात्त धडक
द्यावं आपणच आपल्याला सुळीं

उगवल्या वीणेच्या
सोनेरी तारांवर
गरुडांच्या पंखांचेच होतात ना.आघात ?
पाय बांधले तरी
नसांतील रसाला
फसफसून फुटणारी थांबते कां उकळी ?
विशाल पंखांच्या
एकाच झडपेमध्ये
काळाचा कालिया दडपला जातो ना ?
तरीही तरीही
अनभुक्त उबेची
जवरदस्त हांक येते तरी कशी ?

आलें आलें आलें
नेहमीच्या निर्धारानें
आदमच्या वागेंतील
सफरचंदी सुख
भिनला भिनला भिनला
नेहमीच्या तीव्रतेनें
तक्षकाच्या दंशामधील
वेदनेचा वेदांत

निळ्या गगनाच्या
गवसणीमधेच कां
फुटावेत झंकार
कणांच्या वीणांना ?
सूर्याच्या वीर्यानें
फळणाऱ्या ऋतूंना
करावी सोबत
हा आत्म्याचा शाप...

कुठून कुठून कुठून
उमटतात उमाळे
वक्षाला चिरणारे
पक्षिणींचे चीत्कार

डौलदार गिरकीच्या
बिलबिलीत वर्तुळांतून
कशी रे लपते या पंखांची कानस ?

तिरप्या मानेच्या
मोहरल्या महिरपींत
गुंततांत गळे गरुडांच्या गतीचे !

तिर्यक् पुच्छाच्या
एकाच फटकाऱ्यांत
कोसळतें वजन या पंखांच्या पारड्यांवर

तरीही एखाद्या
सफळ सकाळीं
सुखावल्या मानेचीं
विस्कटतात पिसें
उमटते गळ्यावर
नव्याची निशाणी
येतात येतात
परांच्या बुरुजांना
सुरंग लावीतच
सहस्र वीणांचे
झणाणत झंकार
पंच महाभूतांच्या
पिंजऱ्याच्या बाहेरून
सहाव्या भूताचा
उमटतो हुंकार

स्थिरमेरूचे पूत विनोबा
 नवपवनाचे दूत तुम्ही
 संसाराचें सार झोकुनी
 अनासक्त अवधूत तुम्ही
 मातीहुन तुम्हि माती असुनी
 हिमालयाहुन भव्य तुम्ही
 तुम्हि गवताचें पातें असुनी
 गगनदिव्यांहुन दिव्य तुम्ही

पाताळापर्यंत अंत तुम्हि
 बघतां होउनियां पाणी
 अर्थ मागुती धावत यावा
 अशी मुखांतुन ये वाणी
 तुम्हीच जळतां तुम्ही जाळतां
 तुम्हीच अग्नी, हव्य तुम्ही
 मातीहुन तुम्हि माती असुनी
 हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

ऋदनांतलें इंधन तुम्हां
 दहां दिशांतुन दिसताहे
 मउ लोण्याहुन तुम्ही असुनिही
 वज्र तुम्हां न शिवूं साहे
 क्षितिजान्ताचे यात्रिक असुनी
 क्षितीस गणतां सेव्य तुम्ही
 मातीहुन तुम्हि माती असुनी
 हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

तुम्हि पृथ्वीचे लाल बाल परि
स्वर्गाशीं तुमचें नातें
तुम्हि सर्वाहुन न्यारे असुनी
सर्वाशीं तुमचें जमतें
दासांचे अनुदास तुम्ही अन्
राजांचे उपजीव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

सूर्यवीर्य शशिशान्ति भ्रांती
वाऱ्याची भिनली अंगीं
समिधेपरि वरि शुष्क असुनिही
अंतरंग नित रसरंगीं
निल्य नव्या यज्ञाचे दीक्षित
विस्मरलां अपसव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

भव्य हिमालय तुमचाअमुचा, केवळ माझा सह्यकडा
 गौरीशंकर उभ्या जगाचा, मनांत पूजिन रायगडा
 तुमच्याअमुच्या गंगायमुना, केवळ माझी भिंवरथडी
 प्यार मला हे कभिन्न कातळ, प्यार मला छाती निघडी
 मधुगुंजन लखलाभ तुम्हांला, बोल रांगडा प्यार मला
 खिस्त बुद्ध विश्वाचे शास्ते तुक्याचा आधार मला
 धिक् तुमचे स्वर्गहि साती

इथली चुंबिन मी माती

या मातीचे कण लोहाचे, तृणपात्यांना खड्गकळा
 कृष्णेच्या पाण्यांतुन अजुनी वाहतसे लाव्हा सगळा
 कबीर माझा, तुळसी माझा, ज्ञानेश्वर परि माझाच
 जयदेवाचा जय बोला परि माझा नाम्याचा नाच
 जर्नी जनार्दन बघणारा तो 'एका' हृदयीं एकवटे
 जनाबाइच्या ओवीमध्ये माझी मजला खून पटे
 इंद्रायणिच्या डोहामधली गाथा ओली ती ओली
 ती माझी मी तिचाच ऐशी जवळिक कायमची झाली

भक्तीचा मेळा दाटे

चोख्याची पैरण फाटे

निर्गुण मानवतेची पूजा करणारे करुं देत भले
 माझ्यासाठीं भीमाकांठीं भावभक्तिची पेठ खुले...

रामायण तर तुमचेंमाझे भारत भारतवर्षांचें
 छत्रपतीची वीरकहाणी निधान माझ्या हर्षांचें
 रजपूतांची विक्रमगाथा तुमच्यापरि मजला रुचते
 हृदयाच्या हृदयांत परंतू बाजी बाजीची रुचते
 अभिमन्यूचा अवतारच तो होता माझा जनकोजी

दत्ताजीचा शेवटचा तो शब्द अजुन हृदयामाजीं

वच जायें तो और लहें

पाउल राहिल सदा पुढें

तुम्हांस तुमचे रूसवेफुगवे घ्या सगळा नाजुक नखरा

माझ्यासाठीं राहिल गांठीं सरहट्याचा हट्ट खरा

तुमचेमाझे ख्यालतराणे दोघेही ऐकूं गझला

होनाजीची सोनलावणी वेड लावते परि मजला

मृदंग मोठा सुमधुर बोले, मंजुळ वीणा अन् मुरली

थाप डफाची कडकडतां परि बाही माझी फुरफुरली

कडाडणारा बोल खडा जो दरीदरीमधुनी घुमला

उघडुनि माझ्या हृदयकवाडां तोच पवाडा दुमदुमला

तटातटा तुटती बंद

भिवईवर चढते धुंद

औट हात देहांत अचानक वादळ घुसमटुनी जातें

उचंबळे हृदयांत पुन्हां तें इतिहासाशीं दड नातें

कळे मला काळाचें पाउल द्रुतवेगानें पुढतिं पडे

कळे मला क्षितिजाचें वर्तुळ क्षणोक्षणीं अधिकचि उघडे

दहा दिशांचे तट कोसळले, ध्रुव दोन्ही आले जवळी

मीही माझे बाहू पसरून अवघ्या विश्वातें कवळी

माझ्या घरचीं विशाल दारें, खुशाल हीं राहोत खुलीं

मज गरिबाची कांबळवाकळ सकळांसाठीं आंथरली

मात्र भावड्या हृदयांत

तेवत आहे जी ज्योत

ती विझवाया पहाल कोणी मुक्त करून झंझावात

कोटि कोटि छात्यांचा येथें कोट उभारूं निमिषांत

अर्धा विडा घावा घ्यावा
 त्याची रंगतच न्यारी
 एक लवंग वेचव
 अर्धी ठसक्याची भारी !
 कॉफी निम्मी निम्मी बरी !
 कप मला बशी तुला
 अर्धा घोऽ झाल्यावर
 देई बशी घेई पेला !!
 एक खट्टीमिठी गोळी
 घेउं वांटून दोघांत
 अर्धी तुला अर्धी मला
 वर चिमणीचे दांत !
 हवे कोणा दोन्ही गाल ?
 बरा (एका वेळीं) एक !
 दोन ओठांपैकीं देई
 फक्त अधर अर्धुक
 नको अनावृत मस्त
 नको आवृत बंदिस्त
 गडे ! अर्ध आवृतांत
 आहे सौंदर्य समस्त !
 संसाराच्या गणिताचें
 नको अचूक उत्तर
 बरा फुलांचा निःश्वास
 नको कुपीचें अत्तर !

गोरे गोरे गाल तुझे
गोरेमोरे झाले
गोरा गोरा चंद्र तुझ्या
भाळावरी खेले

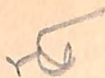
गोरा गोरा कंठ तुझा
गोरागोरा खांदा
अंधालाही दीठ फुटे
असा गोरा बांधा

गोऱ्या गोऱ्या पाठीवरी
कंचुकीच्या गांठी
गोऱ्या पोटावरी रूते
चोळी जरीकांठी

गोऱ्या गोऱ्या केळीचा ग
गोरा गोरा गाभा
गोऱ्या गोऱ्या पावलांची
लाजलाल आभा

गोऱ्याभुऱ्या चांदण्यांत
गोरी तुझी काया
माझ्या काळ्या मनीं पडे
तिची गोरी छाया !

वय वर्षे सोळा

वय वर्षे सोळा ग
आवर तर घोळा ग
भिरकावुन जाउं नको
भिरभिरता डोळा ग

उधळत जातेस उगी
नवतीची नवलसुगी
अंगाशीं येइल ग
थट्टेची गालफुगी

तूं अल्लड पल्लविता
मी कर्मठ शठ पुरता
विन्मुख मी होउं कसा
सन्मुख तूं बोलवितां

या असल्या फंदीं ग
होशिल शरमिंदी ग
ऐक जरा ऐक ऐक
एकच तुज संधी ग

वय वर्षे सोळा ग
हलता हिंदोळा ग
आवर तर भिरभिरता
शकुनाचा डोळा ग

रंगानें तूं गव्हाळ त्यांतुन अंगावरती सोनसळा
टवटवीत घवघवीत मुखडा चांफ्याचा जणुं सोनकळा

कुरळ्या कळपामधून चुकला भाळावर कुणि वाट खुळा
मधाळ ओठीं सुढाळ मोतीं मधेंच करती झळाझळा

कानशिलाचें पान कोवळें सान त्यावरी तीळ निळा
तिरप्या नजरेमधुन घातला कसा काळजावरी विळा

उभार बांध्यामधुन उमटला जरा उभट हा गोल गळा
तुझ्या भुजांवर रतून बसला गच्च कानडी खण पिवळा

ठाय पावलें घाय घालती केळफुलांची त्यांस कळा
तुझ्या गर्तींतुन निर्झरणीचा खळाळ फुटतो खळाखळा

निघतां निघतां हसून बघतां असा लावला कसा लळा
अलाबला अलवार जिवाची तुझी मला अन् माझि तुला

उजाड माझ्या वैराणावर कोसळला गऽ पाणकळा
सुकला होता माळ त्यावरी पिकला माझा पानमळा

नाजुक रूपडें ठाकठिकीचें संभावित टाकमटिकली
किती पाहिली तरी निवेना नजर आसुची वखवखली

चोळीवरतीं सोळा ऐने, आठांना दुनिया दिसली
नजर जराशीं घुटमळली तों पदर चोंबडा करि चुगली

ओठटिपीचा रूमाल इवला घडी तयाची धुसमटली
हळहळ वादुनि हृदय म्हणालें हाय तुझी जागा चुकली !

झुलणारी शेलाटी कंबर पीतांवर बळकट कसली
तकतकतां केतकी पोटच्या वीज नसांमधुनी घुसली

झणत्कारतां तुझीं पावलें कानांना पानें फुटलीं
तुला पाहतां एक पापणी शिणली अन् अलगद मिटली

सन अठराशेंमधीं पुण्याला भेट जर का असती घडली
धडगत नव्हती तुझी साजणी ! हुकली गऽ संधी हुकली !!

ऋतुराजांनो,
तुम्ही सृष्टिचे भाग्यविधाते
चराचराचे जीवनदाते
तुमच्या नीरव तालावरती
धरती अपुलीं गीतें गाते

-कुहू-कुहूंच्या सीत्कारांनीं रंगवलेलीं
-भणाणणाच्या आवर्तांतुन भिरभिरलेलीं
-कपिशपिंगला वीज जयांतुन हसली हसली
-श्रावणांतली जलधारा मुसमुसली
-खळाळणाच्या लेझिमूनें थरथरलीं
-पौषाच्या अश्रूंनीं भिजलीं
-शुष्कपर्ण रानांतच थिजलीं, मूक जहालीं
-असलीं गीतें
युगानुयुग ही धरती गाते

कुहू-हाय-कड-रिमझिम-लेझिम-चकमक-टपटप
कधिं लोभस, कधिं चंचल, आतुर, उत्सुक, उन्मद,
केविलवाणें

गाते धरणी अक्षय गाणें
त्या गाण्याचीं रुजलीं वीजें
चराचरांतुन, कणाकणांतुन, हद्गर्भांतुन
चक्रधरांनो, तुमच्या स्पर्शें
अमुची धरणी, अखंड तरुणी, गाते गाणीं !

अगा ऋतूनो
मीही तुमचें मूल, वाडलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती
तुम्हीच ना रसगंगाधर हो
फुलाफुलांच्या हातांवरतीं
मज आंदुळलें, मज जोजवलें ?

या देहाच्या अणुरेणूंतुन
छंद अयाचित नाचत राही
आणि मनाच्या नसानसांतुन
अद्भुत जें रसरसलें कांहीं
ती तुमची किमया, ती माया
प्रकाश तुमचा तुमची छाया

तुमच्या स्पर्शें
गातों शापित गंधर्वापरि
तुमच्या स्पर्शें
मी पुलकित, मी कंपित वीणाझंकारापरि

सहा सख्यांनो
तुम्ही कृत्तिका, कार्तिकेय मी तुमच्या प्रेमळ अंकावरती...

अगा ऋतूनो, चक्रधरांनो, रसराजांनो
असा कसा परि दुजाभाव नित मज दाखवितां ?
पक्षपात कां भलतासलता ?
कुहूकुहू रिप रिमझिम यांच्या
सुरांत ना ये सूर मिळवितां

माझे गाणें चंद्राच्या राज्यांत हसेना
 सूर्याच्या तापांत रुसेना
 धरणीच्या तालांत बसेना
 आषाढांत कधीं बरसेना
 श्रावणांत तें पंखच मिटुनी बसतें
 आश्विनांत तें हिमसरितेपरि थिजतें
 वसंतांत तें सर्धन नभापरि झुकतें
 असा कसा हो दुजा भाव मजवरती ?
 मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती

कधीं पाहतों,
 तांबडमातीमधुनी उठतें हिरवें गाणें
 जीर्ण तरुंवर पोपट फुटती गोजिरवाणे
 पुष्पपरागसुगंधित वारा
 हळूच उघडुनि दक्षिण दारां
 कामिजनांच्या मनामनाच्या
 छेडुनि जाईं आतुर तारा
 वनावनांतुन उद्यानांतुन
 फाग घालितो नाजुक हांका
 त्या हांकेनें
 कुंपणावरी घाणेरीचे गाल लाल होतात तिथें
 मग काय नवल कीं
 फुलवागेंतिल नाजुकसाजुक लजवंतीनीं
 यौवन मादक उधळुन द्यावें !
 (प्राप्ते षोडशवर्षे कीं म्हणतात कायसें -)

गन्धवतीला अंकुर फुटती लाख ठिकाणीं
 चराचराला होते इच्छा
 रसरसुनी वेभान फुलावें
 अनिर्वन्ध निःसंग रमावें
 रमत फुलावें
 फुलतां फुलतां नकळत नूतन निर्मुनि जावें
 अगा ऋतूनो, सुखसंवादीं या धरतीच्या
 विसंवाद मी—

मनांत माझ्या तप्त सहारा
 फुटते लाही, जळती दाही दिशा मनाच्या
 निळ्या नभःकृष्णाच्या हातीं
 लखलख करितें सोनसुदर्शन
 मातीमधुनी वसंत, माते
 ग्रीष्म मला परि देई दर्शन

कधीं पाहतों
 खरेंच येतो ग्रीष्म जेधवां अग्निपरायण
 खरेंच येतो फिरवित अपुली द्वाही जणुं तेजोनारांयण
 काजळलेल्या कड्याकड्यावर
 गडागडावर रोवित अपुले ध्वज तेजाचे...
 धुळीस जेव्हां आठवतें कीं
 होतों आपण ज्वालामुखिच्या गर्भीं
 घारीलाहि येते जेव्हां घेरी
 खडी फोडतां
 वडारही छातींत फुटे ज्या काळीं

तापांतिल वा महारपेरीपेशी
माती मागे दारोदारीं पाणी
पाणी पाणी करिते चिंव चिंव चिमणी
आणि मारिते काचेवर खिडकीच्या
तडफणारी चोंच, पंख फडफडते...

त्या ग्रीष्माच्या ऐन दुपारीं माझ्या
मनांत भरते आषाढाची धुंदी
मनांत माझ्या धार मृगाची संतत झडते
काजळतें नभ ऐन दुपारीं
मनांत माझ्या जळवंती अभिसरते

रसराजांनो,
धरतीच्या अन् तुमच्या सुखसंवादीं
विसंवाद मी होतो,
दुजाभाव हा तुमचा भलता सलता

*

*

कधी पाहतों--

खरोखरी मग आषाढस्य प्रथमे दिवसे
कडाडतो हा स्थाणु ब्रह्माण्डाचा
नरसिंहाची जिह्वा लळलळते अन्...
प्रल्हादाच्या नयनीं करुणाधारा...

चिमण्या भिजती थंडीनें थरथरती
परि आनंदें चंचूही वर करती

अन् शेतांची रोमांचित हो छाती
 अन् वृक्षीनें निःश्वसते ही माती
 सुगंध होतीं दहा दिशांचीं नातीं
 जडावलेली वृप्तीनें जरि धरती,
 पुनःपुन्हां ती मागत चुंबनदानें
 पुनःपुन्हां ती रसरसते मस्तीनें
 गढूळ तांबुस होतीं उन्मद नयनें
 चाहुल येतां गर्भाची बीजाची
 मिटते डोळे
 अन् अनुभवते गात्रागात्रामधुनी
 श्रावणसरि ज्या रिमझिम बरसत येती...

मात्र माझिया मनांत तेव्हां उमले
 कोजागिरिचें स्वप्न मुलायम शुभ्र
 माझ्या मनिंच्या गङ्गातीरावरती
 पंख पसरती गीतांचे कलहंस
 माझ्या मनिंच्या बागमळ्यांतुन तेव्हां
 पक फळांचा, सोनपिकांचा गंध

*

*

मात्र पाहतों कधीं कधीं मी जेव्हां
 स्नात दिशांचीं आरसपानी अंणें
 नभांत उडती राजहंस मेघांचे
 पिकांत भरल्या
 माचीवरुनी येतो गोफणगुंडा
 तरंग उठवित शेतावरुन शुकांचा

तापांतिल वा महारपोरीऐशी
माती मागे दारोदारीं पाणी
पाणी पाणी करिते चिंव चिंव चिमणी
आणि मारिते काचेवर खिडकीच्या
तडफणारी चोंच, पंख फडफडते...

त्या ग्रीष्माच्या ऐन दुपारीं माझ्या
मनांत भरते आषाढाची धुंदी
मनांत माझ्या धार मृगाची संतत झडते
काजळतें नभ ऐन दुपारीं
मनांत माझ्या जळवंती अभिसरते

रसराजांनो,
धरतीच्या अन् तुमच्या सुखसंवादीं
विसंवाद मी होतो,
दुजाभाव हा तुमचा भलता सलता

*

*

कधीं पाहतों--
खरोखरी मग आषाढस्य प्रथमे दिवसे
कडाडतो हा स्थाणु ब्रह्माण्डाचा
नरसिंहाची जिह्वा लळलळते अन्...
प्रल्हादाच्या नयनीं करुणाधारा...

चिमण्या भिजती थंडीनें धरथरती
परि आनंदें चंचूही वर करती

अन् शेतांची रोमांचित हो छाती
 अन् तृप्तीनें निःश्वसते ही माती
 सुगंध होतीं दहा दिशांचीं नातीं
 जडावलेली तृप्तीनें जरि धरती,
 पुनःपुन्हां ती मागत चुंबनदानें
 पुनःपुन्हां ती रसरसते मस्तीनें
 गढूळ तांबुस होतीं उन्मद नयनें
 चाहुल येतां गर्भाची बीजाची
 मिटते डोळे

अन् अनुभवते गात्रागात्रामधुनी
 श्रावणसरि ज्या रिमझिम बरसत येती...

मात्र माझिया मनांत तेव्हां उमले
 कोजागिरिचें स्वप्न मुलायम शुभ्र
 माझ्या मनिंच्या गङ्गातीरावरती
 पंख पसरती गीतांचे कलहंस
 माझ्या मनिंच्या बागमळ्यांतुन तेव्हां
 पक्क फळांचा, सोनपिकांचा गंध

*

*

मात्र पाहतों कधीं कधीं मी जेव्हां
 स्नात दिशांचीं धारसपानी अंगें
 नभांत उडती राजहंस मैघांचे
 पिकांत भरल्या
 माचीवरुनी येतो गोफणगुंडा
 तरंग उठवित शेतावरुन शुकांचा

आणिक उठती

गंध गहू लोंब्यांचे, गंध उसाचे
गुन्हाळांतल्या तप्त कटाहांचे ते
ल्यांत मिसळती श्वास खमंग मधाळ

होती जेव्हां

दिन सोनेरी रात्र रुपेरी
पहाट ओली कंपित गहिरी
अंघसेचीही सुंदर दिसते रात्र
तृप्त नदीचें स्फटिकापरि हो पात्र
आणि धरित्री होय पुरन्धी जैशी
श्यामेपरि ती समशीतोष्ण सुखाची

त्या वेळीं या मनांत, ऋतुराजांनो,
थिजून बसतें कंठामधलें गाणें
ऐकत असतां लेझिम तें पुनवेचें
झडतीं माझ्या मनांत पानें शुष्क !

*

*

कर्धीं पाहतों मात्र खरोखर जेव्हां
हिमालयाची छाया पडते वातावरणीं
राख घालुनी माथ्यावर, रांगेनें
उभे शालमली टक लावुन आभाळीं
अशी तपस्या त्यांची चाले
मान न हाले
पक्षि न बोले

थिजली दाणी वाचाळहि वाज्याची
 निजली सृष्टी
 उन्हें आलिं तरी
 माथ्यावरती शाल तिच्या पाज्याची
 नीरव झाले निर्झर
 नीरव रानें
 गळतीं पानें सुन्नपणें असहाय
 गोठुन गेलीं घरक्यामधलीं अंडीं
 असली थंडी गाजविते सुलतानी !

मात्र माझिया मनांत येती झुळुका
 आणि आणतो वसंतवारा वार्ता नवसृजनाच्या
 मनांत माझ्या
 आम्रफळें रसरसती
 मनांत माझ्या कुहूकुहूंची गीती
 मनांत माझ्या
 प्रेम चालतें पक्ष्यांचें, वृक्षांचें,
 मनांत माझ्या वैभव ये यक्षांचें
 मनांत माझ्या
 वसंत करतो जंतर मंतर
 घालुनि फुंकर
 जाइजुईना देत दिलासा येतो
 सृष्टीसह तो रंगविलासा येतो

ऋतुराजांनो, चक्रधरांनो, रसराजांनो
 पुष्पफलांच्या, रविचंद्रांच्या

दिनरात्रींच्या संवादाहुन
कसें निराळें केलें हें मन ?
असा कसा हो दुजाभाव हा भलतासलता ?
मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती ...

*

*

होय समजलों—
मी तुमचा लाडिला झालों
मी तर तुमचा पोर लाडका
मी अलवेला छेळवेला
मी तुमचा चिरतरुण अरुण अन्
मी तर तुमच्या आगमनाची भेरी
मी तुमच्यांतिल गोफ रेशमी
तुमच्या गीतांसाठीं होतों आधीं वीणा
माझ्या तारा क्षणभर छेडुनि आधीं
त्याच सुरावर गातां तुमचीं गाणीं
रहस्य हें तुमच्या—माझ्यांतिल
आज उमगलें आज उकळलें
व्याकुळ होतां आकळलें मज सारें
वृथा लाविला बोल तुम्हां, ऋतुराज !

मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती
चैतन्याची तुमच्या वीणा मीं व्हावें ही होती नियती

स्थळ : मालिनीतीर

काल : वैशाखी दुपार

व्यक्ति : अनसूया; प्रियंवदा

अनसूया : प्रियंवदेऽ, प्रियंवदेऽ,
...गेली तरि बाइ कुठें...
अवखळ ही अजुन अशी ...
शोषु कुठें आणि कशी ...
गौतमिच्या अंगणांत
पाहुन झालें
माधव्त्रिच्या मंडपांत
शोषुन आलें ...
प्रियंवदेऽ ...
पियु पियु गऽऽ
मैत्रिणि गऽ ऐक सये
असशिल ना तेथूत ये
शपथ तुला
या वेड्या अनरीची

प्रियंवदा : ही मी होतें इथेंच
ही मी आहे इथेंच
(राहिन अन् मी इथेंच ...)

अनसूया : मालिनिच्या तीरावर
एकटीच कां आलिस ?
वेळंच्या या वनांत
वेगळीच कां झालिस ?
शकुन् इथें असतांना
नव्हती काधिं करित असें -

प्रियंवदा : होय बरें ... मीच खुळी
लागलें मलाच पिसें ...

अनसूया : रागवूं नकोस गडे ...
होतिस तरि काय करित ?
पाण्याच्या गाण्याला
होतिस कां ताल धरित ?
बकुळीचा हार इथें
कां अर्धा पडला ग ?
पियू, तुझ्या लोचनांत
आंसूं अवघडला ग ...

प्रियंवदा : आंसू ? माझ्या नयनीं ?
शकुन्तला मी न खुळी
आश्रमांत म्हणति मला
प्रियंवदाऽ सदाफुली !
मी हसते हासवते
मी अचपळ अवखळ मी
जळ माझ्या लोचनांत ?
मजला गऽ काय कमी ?

अनसूया : सांग पुरे ... ढोंग पुरे ...

शपथ तुळा आहे पियु
आवडत्या हरणांची
शपथ जुईवेलींची
तातांच्या चरणांची
शकुन्तलेच्या चिमण्या -
--नच दिसल्या बाळाची...

शपथ शपथ

वेडी मी...परि तुझीच...
खुणारें सांग गुपित...

प्रियंवदा : कांहीं तरि प्रश्न तुझे !

वेडी तूं अनसूये ...
सांगणार नाहीं तुज
काय असें गुज सखये ?
...नाहीं ग गुपित तसं...
...आज हवा पाहिलीस ?
- ऊन कसें हसताहे
धरणी ही रोमांचित...
गगन कसें पुरुषासम...
दाहि दिशा त्या अंकित
आज कमलकोशांतुन
मधुर डंख भ्रमरांचे
भिरभिरते पाकोळी
हाल करित सुमनांचे
वारा निःस्तब्ध जरी...

मधुनी सुटतो सुसाट
केळी-बन झोडपतो
दुध्यन्तापरि पिसाट

अनसूया : शांत जरा होइ पिया...
शांत शांत शांत शांत
झालें तरि काय तुला
थरथरसी नखशिखांत

ग्रीष्माचा दिवस असा
द्यामेजुन भाल जाय
शिशिरांतिल नलिनीसम
कांपते तुझीच काय

चल वेडी...ऊठ इथुन
चल लवकर आश्रमांत
सारेजण शोधतील
चिंता करतील तात

प्रियंवदा : जाऊं गऽ...थांब जरा
थांब जरा निमिषभरी
मी तर नाजूक अशी
ऊन हें असें जहरी

ही बघ ना...हीच शिला
राजाची शय्या ही
चुरलेल्या कुसुमांचा
गंध अजुनही वाही

—आठवतें

ग्रीष्मांतिल ती दुपार
दिवस जरा कललेला
मालिनिच्या पाण्यावर
कवडसा न हललेला
शांत शुक्क कुंज हाच
शकुंतला थरथरती
तो अकालदुर्दिन अन्
ती जडावली धरती...

अनसूया : शोभलें तथा सारें—
—क्षत्रियवर तो नृपती
सुरयुवतीसंभूता
गाधिजमुनितनया ती

प्रियंवदा : जा बाई - तूं अशीच—
सांगूं कां एक तुला...
उमलुं नको म्हणशिल कां
तूं इथल्या रानफुला ?
अनसूये ! कमलांपरि
उमलतात रानफुलें
झुलणाऱ्या आज्ञासह
निंवाचें झाड झुले
जाऊं दे...अनसूये...
हासूं नको, ऐक तरी—

माझ्याही चोळीची
सैल जरा गांठ करी

अनसूया : शांत पिया...शांत जरा...
...हा आश्रम...या आपण...
समिधांनीं जळण्यांतच
समिधांचें समिधापण...

प्रियंवदा : कळतें ग कळतें मज...
काल काय झालें पण
मी आलें बागेंतुन
आणि मोर षड्जांतच
ओरडला वेडावुन—

अनसूये, तूं न कधीं
पाहिलास काळवीट...
हरिणींच्या अंगांशीं
घुसळित जो अंग घीट ?
काळवीट ! करुणामय !
हरिणींचा एक सखा...
अनसूये, महाराज
परतुनि कधिं येतिल कां ?

—अजुनी तें चित्र पुढें ...
हाच ग्रीष्म...ही दुपार...
...हाच कुंज अनुभवीक ! ...
... पाण्याला हीच धार ...

अनसूया : पियु माझी ! वेडी तूं !
तूं मी तर मुनिदुहिता
तातांच्या हातांतच
निरवूं या आत्महिता...

प्रियंवदा : तातांच्या हातांतच—
—विसरलेंच अनसूये...
शाङ्करवांचे कधिं तूं
पाहिलेस हात सये ?
त्यांचे ते पुष्ट हात...
त्यांचा कर्पूरवर्ण...
त्यांचें तें रुंद भाळ...
आणि जटांतिल सुवर्ण...

[गौतमीचा आवाज : प्रियंवदेस, अनसूयेस]

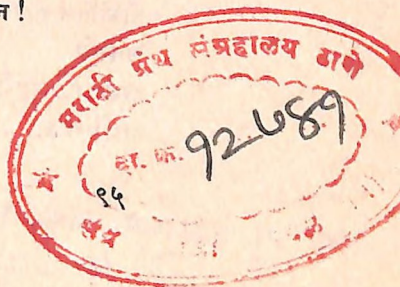
अनसूये, आठवतें ?
हें असेंच दूरावर
गौतमिचें पाउल तें
वाजतांच पानांवर...
चक्रवाकवधुकेला
मीं म्हटलें 'सावधान'
चक्रवाकवधुका ती...
...मी कुठली भाग्यवान !

अनसूया : तें सारें चुकलें ग ...
वणव्यापरि आला तो

REFBK-0012741

REFBK-0012741

चक्रवाकवधुकेला
 जालुन तर गेला तो
 गौतमी शहाणी बघ ...
 गौतमिचे शब्द खरे
 वेड सर्व ओसरतां
 शून्याचिण काय उरे ?

प्रियंवदा : तो वणवा...तें वादळ
 तें जळणें...तेंच खरें

रात्र असावी गहिरी
 स्तब्ध पडावा वारा
 तिमिराच्या शीर्षावर
 एक असावा तारा
 आठवून वणवा तो
 संध जळावें आपण
 अश्रूंच्या ओझ्यानें
 मूक मिटावे लोचन ...

अनसूये...हरलों ग S...
 श्रेय इथें काय निषे ?
 तूं...मी...सान्याच जणी
 बीजांतिल गौतमि गे !
 अनसूये
 हरलों गS हरलों गS
 हरलों ग S.....

१६
 राडा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्वयंप्र
 ५२२६४ वि: १३/११
 ०४६३ नों वि: १३/११